

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРОЙТОР ВОЛОДИМИР АНДРІЙОВИЧ

УДК 347.95

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ
ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО
СУДОЧИНСТВА

12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права та процесу факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий консультант:

доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПрН України,
Майданик Роман Андрійович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри цивільного права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
КОТ Олексій Олександрович,
Київський регіональний центр НАПрН
України, директор;
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
ГУСАРОВ Костянтин Володимирович,
Національний юридичний університет імені
Ярослава Мудрого, завідувач кафедри
цивільного процесу;
доктор юридичних наук, доцент
ТКАЧУК Олег Степанович,
суддя Касаційного цивільного суду у складі
Верховного Суду.

Захист відбудеться 28 квітня 2021 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 28 березня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є. Ю. Подорожній

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Актуальність дослідження теоретико-методологічних основ формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства обумовлена наступними чинниками.

По-перше, необхідністю приведення цивільного процесуального законодавства України у відповідність до сучасних суспільно-політичних та економічних перетворень, що відбуваються в державі, а також адаптацією національного процесуального законодавства до законодавства країн ЄС. Стрімкі зміни в суспільному житті, виникнення низки проблем правового забезпечення більшості видів суспільних відносин в умовах нестримних глобалізаційних процесів викликають необхідність певного переосмислення наявної структури вітчизняної правової системи, уточнення окремих її змістовних компонентів і структурних характеристик. В означеному контексті окремої уваги заслуговує дослідження питань стану та потенційних напрямів трансформації системи принципів цивільного судочинства, позаяк це безпосередньо впливає на подальший розвиток як системи цивільного процесуального права, так і системи національного законодавства.

По-друге, в науці цивільного процесуального права недостатньо розроблено теоретико-методологічні основи доктрини формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства. Слід зазначити, що розвиток міжгалузевого інституту принципів судочинства та їх системи як суттєвої детермінанти, що впливає на модель українського цивільного судочинства, відбувається й на сучасному етапі його розвитку. З набранням 15 грудня 2017 р. чинності нової редакції ЦПК, в цивільний процес було запроваджено низку новел, які мають сприяти підвищенню ефективності правосуддя з одночасним забезпеченням належного рівня доступу до правосуддя, верховенства права та захисту прав і свобод людини. Зокрема, Законом України від 03.10.2017 р. «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» у ст. 2 ЦПК (в редакції 2017 р.) були внесені революційні зміни, зокрема, в ній значно розширено перелік принципів цивільного судочинства. Цей закон дозволяє гармонізувати норми процесуального права в цивільному, господарському та адміністративному процесах і погодити ці норми зі стандартами країн – членів ЄС. У межах подальшої реформи цивільного процесуального законодавства запропоновано закріплення нових принципів, удосконалено цивільну процесуальну форму, набувають розвитку та доповнення окремі процесуальні інститути. Унаслідок модернізації кодифікованих актів з питань господарського, цивільного та адміністративного судочинства, по суті, оновлено систему нормативного регулювання процесуальних механізмів, яка наразі ґрунтується на міжнародних стандартах справедливого правосуддя та спрямована на забезпечення ефективного, справедливого, неупередженого та своєчасного захисту прав і свобод особи в суді. У зв'язку з цим в українській науці процесуального права постала потреба у проведенні комплексного дослідження теорії та практики реалізації системи принципів судочинства, що створена в результаті уніфікації процесуального законодавства України.

Принципам права загалом, як і цивільного судочинства зокрема, приділяється достатньо уваги в навчальній та науковій літературі. Слід зазначити, що в науці цивільного процесуального права є чимало монографічних робіт, присвячених дослідженню проблем поняття та системи принципів цивільного судочинства. Щодо доктринальних розробок науки цивільного процесуального права, то наукові праці вчених попередньої доби: О. Т. Боннера, Є. В. Васьковського, А. Х. Гольмстена, Р. Є. Гукасяна, М. А. Гурвича, А. О. Добровольського, В. Л. Ісаченка, К. І. Малишева, О. П. Клейнмана, Є. О. Нефедьєва, В. М. Семенова, Н. О. Чечиної, М. С. Шакарян, М. Й. Штефана, К. С. Юдельсона, Т. М. Яблочкова, а також сучасних науковців, зокрема: А. В. Андрушка, О. В. Гетманцева, О. С. Гусак, К. В. Гусарова, І. О. Ізарової, А. М. Колодія, В. В. Комарова, Д. Д. Луспеника, В. Ю. Мамницького, О. О. Кота, С. П. Погребняка, Ю. Д. Притики, Й. М. Резніченка, О. В. Рожнова, Н. Ю. Сакари, В. І. Тертишнікова, О. С. Ткачука, С. Я. Фурси, Т. А. Цувіної, О. В. Шутенко, М. М. Ясинка, К. ван Рее (С. Н. (Remko) van Rhee), Р. Веркерк (R. Verkerk) та інших присвячені окремим аспектам дослідження проблеми принципів цивільного судочинства та їх системи, в яких автори приділяють увагу визначенню поняття, сутності принципів цивільного судочинства, дають характеристику окремим із них, деталізують певні аспекти системи принципів цивільного судочинства, однак, потрібно зазначити, що кількість таких наукових розвідок усе ж залишається незначною. Наукові здобутки вказаних дослідників не втрачають своєї актуальності в сучасних умовах, а отже, слугуватимуть теоретичним базисом цього дослідження. Інтерес учених до такої категорії, як правові принципи, не випадковий, бо вони мають велике значення для виявлення основних характеристик права в цілому й окремих галузей права зокрема.

Разом з цим варто визнати, що сучасні теоретичні уявлення про систему принципів цивільного судочинства усе ще перебувають у стадії активного методологічного та ідеологічного переосмислення. Дискусії тривають як щодо поняття та ознак принципів цивільного судочинства, їх системи, так і щодо особливостей реалізації в цивільному процесі. Багато авторів пропонують свою систему принципів цивільного судочинства, використовуючи різні, а то й однакові кваліфікаційні критерії, формуючи при цьому різні системи засад як за обсягом, так і за змістом. На сучасному етапі розвитку цивільного процесуального права слід звернути увагу на ті принципи цивільного судочинства, які сформувались у нових умовах і суттєво відрізняються від принципів радянського цивільного процесуального права. Наукові позиції щодо поняття та системи принципів цивільного судочинства, що склалися десятиріччями в радянських умовах, мають бути переглянуті з урахуванням значних змін у суспільному розвитку України та економічних реалій у державі.

По-третє, наукова розробка зазначених у цьому дисертаційному дослідженні проблем обумовлена й практичними потребами в дослідженні поняття принципів цивільного судочинства та їх системи, у якому було б відображено особливості поточного стану розвитку принципів цивільного судочинства не тільки як явища наукознавчого плану, як об'єкта правового регулювання, а й як правового явища, що набуває практичної реалізації та має бути реалізоване в практиці цивільного судочинства. Практика застосування норм гл. 1 ЦПК «Основні положення»

з урахуванням останніх змін до інших статей ЦПК переконливо доводить, що нормативне закріплення системи принципів цивільного судочинства в нормах цієї глави не можна розцінювати як кінцевий пункт теоретичного та емпіричного дослідження системи принципів цивільного процесу. Вона залишається відкритою для аналізу та удосконалення.

На цей час недостатньо прозорою є ситуація з переліком принципів цивільного судочинства (ст. 2 ЦПК) й методикою їх відбору. Немає достатньої ясності в питанні щодо конкретного змісту частини принципів цивільного судочинства, що потрапили до переліку ч. 3 ст. 2 ЦПК. Можна підкреслити занадто абстрактний характер принципів, зазначених у цьому переліку, що ставить під сумнів саму можливість і доцільність в умовах публічно-прикладного характеру цивільного процесу досягти успіху в цьому напрямі. Так, розкриваючи зміст засади верховенства права у ст. 10 ЦПК, законодавець лише продублював зміст відповідних конституційних положень та ще раз нагадав про певну ієрархію нормативно-правових актів. Неоднозначність змістовної характеристики принципів цивільного судочинства (верховенства права, пропорційності, рівності перед законом і судом тощо), а в окремих випадках – їх співвідношення ускладнює правозастосовну практику, робить її неоднозначною. Попри безсумнівну значущість згаданих, а також інших досліджень із цієї тематики, варто констатувати, що досі недостатньо опрацьовані питання узгодження принципів цивільного судочинства з ідеями верховенства права та справедливого суду, а також питання ступеня імплементації вимог до правосуддя, задекларованих на рівні міжнародних нормативно-правових актів, у положеннях національного цивільного процесуального закону.

Наведене вище зумовлює вибір теми цієї наукової праці й водночас засвідчує її актуальність. Оскільки дослідження проблеми принципів цивільного судочинства та їх системи є достатньо важливим для науки, законодавства та практики, то справедливо зробити висновок, що будь-які дослідження в цій галузі вказують на їх актуальність.

Зв'язок праці з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до пп. 2.2 та 2.3 Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275, та пп. 2.1, 2.2 та 2.5 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016–2019 років, схвалених Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ 23 лютого 2016 р. (протокол № 2), у рамках науково-дослідної теми Харківського національного університету внутрішніх «Законотворча та законодавча діяльність в Україні» (№ ДР 0113U008189).

Мета і завдання дослідження. Метою цієї праці є розробка теоретико-методологічних основ формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства, спрямованих на розв'язання низки проблем у процесі подальшої трансформації системи принципів цивільного судочинства, визначення їх змістовної характеристики та обґрунтування практичних рекомендацій щодо удосконалення реалізації принципів цивільного судочинства в Україні.

Відповідно до мети дослідження автором визначено та виконано такі **завдання**:

- визначити і структурувати сучасне розуміння доктрини принципів цивільного судочинства та їх системи;
- встановити методологічні основи наукового дослідження принципів цивільного судочинства та їх системи;
- обґрунтувати авторське визначення та виокремити й розкрити зміст основних рис поняття «принципи цивільного судочинства»;
- з'ясувати та охарактеризувати значення принципів цивільного судочинства, зокрема, в нормотворчій діяльності та практиці правозастосування;
- відмежувати принципи цивільного судочинства від суміжних правових категорій;
- удосконалити критерії класифікації принципів цивільного судочинства й охарактеризувати їх різновиди;
- з'ясувати й охарактеризувати систему принципів цивільного судочинства та визначити напрями її трансформації;
- обґрунтувати шляхи вдосконалення реалізації основоположних принципів цивільного судочинства та принципів цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають під час здійснення правосуддя в цивільних справах.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства.

Методи дослідження. З'ясування концептуальної моделі трансформації системи принципів цивільного судочинства неможливе без застосування основних інструментів методології юридичної науки. У праці констатується, що принципи цивільного судочинства та їх система мають складний, багатоаспектний характер і позначаються складною правовою природою й сутністю, мають системний характер, входять до складу ширших систем. Відповідно, ці особливості обумовлюють специфіку методологічного інструментарію, який має бути застосований у процесі проведення дисертаційного дослідження.

При визначенні методологічних основ дослідження використано найбільш класичний підхід (сформульований М. І. Козюброю) – виокремлення так званих рівнів наукового дослідження, які дають можливість всебічно та об'єктивно вивчити явище або процес, а саме: філософський (світоглядний) рівень; загальнонауковий рівень; спеціально-науковий рівень (розд. 1). Зокрема, у праці доведено, що дослідження принципів цивільного судочинства та їх систем у науці цивільного процесуального права має ґрунтуватися насамперед на *системно-структурному методі дослідження*, який застосований у цьому дисертаційному дослідженні, та є основним методом наукового пізнання (розд. 2–5). При цьому слід зауважити, що йдеться саме про системно-структурний метод дослідження, оскільки структурний підхід не може існувати без системного, як і навпаки. Використання *історико-правового методу* дозволило зробити висновок про те, що без історичного аналізу правової категорії – принципів цивільного процесуального права та їх системи – неможливе логічне пізнання його закономірностей (розд. 1). *Порівняльно-правовий (компаративний) метод* наукових досліджень використовувався у зв'язку зі світовою глобалізацією, євроінтеграційними процесами та необхідністю адаптації

вітчизняного законодавства й судочинства до європейських стандартів (розд. 2–5). *Функціональний метод* забезпечив пізнання умов функціонування принципів цивільного судочинства та права, установлення закономірностей їх розвитку, динаміки зміни їх функціонального призначення, а також установлення сучасних особливостей функціонального призначення принципів цивільного судочинства та їх системи з огляду на поточні трансформаційні процеси, які відбуваються в суспільстві, державі та правовій системі в контексті реформування державно-правових явищ (розд. 2). Завдяки *формально-логічному методу* стало можливим виокремити спільні ознаки між принципами права та принципами цивільного судочинства, встановити відмінності між ними, а також вивчити закономірності їх розвитку надалі (розд. 3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розв’язанні комплексної проблеми в галузі цивільного процесуального права – розробці теоретико-методологічних основ формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства. Наукова новизна одержаних результатів конкретизується в теоретичних положеннях та висновках, найважливішими з яких є наведені нижче.

Уперше:

– *обґрунтовано* концептуальну модель трансформації системи принципів цивільного судочинства з урахуванням концептів чинного цивільного процесуального законодавства, ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод і рішень Європейського суду з прав людини. Розгляд структури та системи принципів цивільного судочинства дозволяє зробити висновок, що вони перебувають у тісному взаємозв’язку та взаємозумовленості, тобто вибудовується певна модель системи цих принципів. За своїми сутнісними ознаками модель трансформації системи принципів цивільного судочинства визначається: розумінням сутності принципів цивільного судочинства з позицій інтегративного (природно-позитивістського) праворозуміння; співвідношенням та реалізацією загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права та принципів, закріплених у національному законодавстві; функціональним призначенням принципів цивільного судочинства, яке виявляється в правотворчій та в правозастосовчій діяльності; підвищення ефективності правового регулювання за допомогою потенціалу принципів цивільного судочинства шляхом наділення їх якістю самостійного нормативного регулятивного засобу;

– *аргументовано положення*, що теоретико-прикладна модель механізму реалізації принципів цивільного судочинства охоплює три структурні рівні: законодавче закріплення принципів цивільного судочинства, реалізація принципів цивільного судочинства нормотворчої діяльності законодавця, реалізація принципів цивільного судочинства у правозастосовній діяльності. Виокремлення цих рівнів дозволить більш чітко окреслити коло проблем (і шляхи їх вирішення), пов’язаних із реалізацією принципів цивільного судочинства як ефективного регулятора суспільних відносин;

– *аргументовано положення* про те, що принципи цивільного судочинства та норми цивільного процесуального права є самостійними правовими категоріями. Наявність низки спільних рис принципів цивільного судочинства та норм цивільного процесуального права не дає підстави вважати, що ці категорії цивільного

процесуального права є тотожними. Принципи права та норми цивільного процесуального права діалектично взаємопов'язані та взаємозумовлені. Принципи як правові ідеї, що виражають уявлення про регулювання діяльності суду з відправлення правосуддя у цивільних справах, визначають зміст норм права при їх розробці, що й відрізняє їх від норм, у яких вони виражені, тобто норми цивільного процесуального права є формою вираження його принципів;

– *доводиться*, що наявність загальновизнаних у сучасних правових системах аксіом здійснення правосуддя – це об'єктивна дійсність. Розглядаючи питання співвідношення та розмежування двох близьких (схожих) категорій: принципів і аксіом цивільного судочинства, – доведено, що вони є різними правовими явищами. Для їх розмежування запропоновано такі критерії: значення, завдання, зміст і джерела формування;

– *доведено* неможливість застосування під час розгляду цивільних справ моральних засад суспільства як нормативно-правових чинників насамперед з точки зору цивільного процесуального права. Однією з основних ознак ефективності того чи іншого нормативного чинника – норми закону чи підзаконного акта, умови договору чи іншого правочину, положення локального нормативного акта, рішення суду тощо, – є його змістовна визначеність, тобто зрозумілість і несуперечливість. Правило невизначеного характеру не позбавлене ризику щодо його свавільного тлумачення. Невиправдане дублювання нормативних вимог заважає їх автентичному сприйняттю. Функціональність права підвищується тоді, коли норми мають визначений зміст і є простими для сприйняття. Тож конкуренція принципів права та моральних засад суспільства має бути усунена шляхом відмови від надання останнім функції нормативних чинників;

– *аргументовано* положення про те, що дослідження системності вимагає розкриття структури системи принципів цивільного судочинства. Відповідно, побудова системи принципів цивільного судочинства передбачає певну кількість елементів, їх просторове розташування в певній системі та характер зв'язку між ними. Щодо просторового розташування, слід зазначити, що в системі принципів цивільного судочинства можливо позначити чітко визначене просторове розташування складових її елементів, а саме по вертикалі. Ця ознака рівною мірою охоплює й систему в цілому, і всі складові елементи, незалежно від того, на якому вони рівні. Це стосується як елементів системи – принципів цивільного судочинства, так і можливих підсистем – певних груп принципів. Крім того, правило визначеності просторового розташування лежить в основі структури кожного елемента, зумовлюючи тим самим раціональне розміщення її структурних одиниць у системі принципів цивільного судочинства.

Удосконалено:

– *наукові погляди* про те, що в основу розуміння принципів права вченими в галузі права закладено відповідно той або інший підхід до праворозуміння. Це пояснюється тим, що поняття принципу має насамперед правовий характер, і від того, як розумітиметься сама правова категорія «право», й надалі залежить розуміння відповідних правових явищ або процесів. Розв'язання питання про природу права є ключовим для розмежування тих або інших концепцій праворозуміння, які традиційно поділяють на два основні типи: правовий позитивізм і теорія природного

права (С. І. Максимов). Кожна з концепцій праворозуміння має свої переваги та недоліки, тому ще не вичерпали свого світоглядно-методологічного потенціалу та породили уніфіковане, так зване синтетичне, інтегративне (природно-позитивістське) праворозуміння. З позицій останнього, не юридичні норми, а закріплені в них права, свободи та обов'язки є елементами змісту права. Саме з позицій такого праворозуміння має розглядатись сучасна модель принципів цивільного судочинства та їх система;

– *аргументацію*, що наявні в цивільному процесуальному праві визначення поняття принципів цивільного судочинства потребують критичного підходу щодо відповідності їх побудови правилам визначення. Поняття принципів цивільного судочинства обумовлено правовим характером цього явища. Виокремлюючи істотні ознаки поняття принципів цивільного судочинства, слід мати на увазі, що принципам права та принципам судочинства властиві ті ознаки, які стосуються права взагалі та будь-яких правових явищ зокрема;

– *перелік* суттєвих ознак поняття принципів цивільного судочинства: для принципів цивільного судочинства насамперед характерно те, що вони є вихідними (провідними, основоположними) засадами; принципам цивільного судочинства, на відміну від норм цивільного процесуального права, притаманний більш загальний характер вимог щодо суспільних відносин; для принципів цивільного судочинства є характерними їх нормативність і регулятивна роль; для принципів цивільного судочинства характерно, що вони є об'єктивно-суб'єктивними категоріями; для принципів цивільного судочинства характерно те, що вони є універсальними правовими категоріями; для принципів цивільного судочинства є характерною їх імперативність, відхилення від якої неприпустиме (недотримання принципів цивільного судочинства під час здійснення правосуддя має тягти за собою незаконність і подальше скасування судового рішення); для принципів цивільного судочинства характерно те, що вони, як одні з основних елементів механізму правового регулювання, визначають процес формування, функціонування та розвитку всієї галузі цивільного процесуального права;

– *визначення поняття принципів цивільного судочинства* (беручи за основу виокремлені суттєві ознаки поняття принципів цивільного судочинства та наявні доктринальні підходи до їх розуміння), під яким слід розуміти вихідні, основоположні засади, які є об'єктивними за змістом і суб'єктивними за формою вираження, виражають найбільш загальний характер правових вимог, що ставляться до суду й учасників цивільного процесу, є універсальними, оскільки впливають на всі цивільно-процесуальні норми, потребують урахування під час кожного правозастосування, мають імперативний характер, бо відхилення від них неприпустиме, і визначають процес формування, функціонування та розвитку всієї галузі цивільного процесуального права;

– *позицію* про те, що принципи цивільного процесуального права є орієнтиром у правотворчій діяльності, що дозволяє удосконалювати цивільне процесуальне законодавство, оскільки вся система права й окремі його норми повинні відповідати визначеним принципам. Принципи цивільного процесуального права здійснюють контроль над цивільним процесуальним законодавством, унеможливають регулювання ним цивільних процесуальних відносин, якщо це

суперечить основним цінностям, що становлять зміст принципів. Значення принципів цивільного судочинства пов'язується з їх статусом загальнообов'язковості та з їх поширенням, зокрема на законотворчість. Внесені в цивільно-процесуальний закон зміни та доповнення не повинні суперечити вимогам принципів цивільного судочинства;

– *положення про те, що актуальною як для теорії, так і для практики може бути класифікація принципів цивільного судочинства за двома групами: 1) основоположні принципи цивільного судочинства (принципи цієї підсистеми принципів цивільного судочинства («основоположні») є загальноправовими, характерними для права в цілому, але, безумовно, мають певні особливості прояву в цивільному судочинстві); 2) принципи цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах.* Принципи, які можуть бути включені до групи основоположних принципів цивільного судочинства, можливо характеризувати як абсолютні, тобто такі, що не допускають обмеження. Відповідно, порушення яких має бути безумовною підставою для скасування судового рішення. Що стосується групи принципів цивільного судочинства, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах, то, вважаємо, вони не є абсолютними, тобто можуть бути обмежені. Відповідно, порушення яких може тягнути за собою скасування судового рішення;

– *положення про те, що властивості принципів цивільного судочинства та їх системи дають можливість виокремити в понятті «система принципів цивільного судочинства» наступні суттєві ознаки: певна евристична множинність її елементів – принципів цивільного судочинства та підсистем системи принципів цивільного судочинства; ієрархічність побудови, тобто розміщення принципів цивільного судочинства та підсистем системи принципів цивільного судочинства в системі та зайняття в ній належного місця, має бути чітко обґрунтована; елементи, які утворюють систему, перебувають у тісній взаємодії та взаємообумовленості; взаємодія елементів системи з правовими інститутами та процесуальними положеннями зазначеної галузі права; єдність і цілісність як системи в цілому, так і її складових – принципів цивільного судочинства та підсистем системи принципів цивільного судочинства;*

– *визначення поняття «система принципів цивільного судочинства» як конкретно визначену стійку сукупність складових елементів власне принципів цивільного судочинства та відповідних підсистем (основоположних принципів цивільного судочинства та принципів цивільного судочинства, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах в Україні), що характеризується високим ступенем упорядкованості їх елементів, які перебувають у тісній взаємодії та взаємообумовленості.*

Набули подальшого розвитку:

– *позиція про те, що основні проблеми застосування принципів цивільного судочинства – у сфері правозастосування. Принципи права відіграють важливу роль для подолання прогалин у праві, зокрема, під час застосування аналогії права. Додатково обґрунтовується позиція про допустимість і необхідність закріплення положення про застосування аналогії в цивільному процесуальному праві;*

– *позиція* про те, що пошук шляхів підвищення ефективності правового регулювання за допомогою принципів цивільного судочинства та формалізація правових принципів, втілення їх у нову юридичну конструкцію особливих правових норм (норм-принципів) спричинили зміну їх правозастосовного значення. Якщо раніше принципи цивільного процесуального права мали значення передусім для правотворчого процесу, а в правозастосовну діяльність проникали опосередковано, через дію конкретних правових норм, то сьогодні, ставши самостійними нормативними явищами, вони набули здатності до прямої регулятивної дії. У зв'язку з викладеним у праці доводиться можливість прямої дії (норм-принципів) цивільного судочинства. Такий підхід має сприяти широкому практичному застосуванню принципів цивільного судочинства та дозволяти реалізувати повною мірою закладений у них потенціал;

– *положення* про те, що подальші перетворення у сфері цивільного процесуального законодавства дозволяють виокремити наступні тенденції трансформації системи принципів цивільного судочинства: обмеження комплексу принципів уже існуючими й визнаними; установлення абсолютно нових процесуальних принципів або надання вже відомим положенням статусу принципів; скорочення нормативно закріплених принципів цивільного процесуального права. Виокремлення цих тенденцій дозволяє визначити перспективи розвитку системи принципів цивільного судочинства;

– *положення* про те, що недосконалість процесуального законодавства негативно впливає на реалізацію принципів цивільного процесуального права. Важливим засобом подолання цього недоліку є нормативне закріплення системи принципів цивільного судочинства. Нормативне закріплення принципів цивільного процесуального права дає можливість правозастосувачеві адекватно сприймати волю законодавця. Пропонується передбачити в ЦПК України окрему главу, у якій би закріплювалися принципи цивільного судочинства. Кожен принцип цивільного судочинства повинен знайти місце та бути конкретизований в окремій главі ЦПК. При цьому необхідно, щоб у ЦПК абсолютно точно кожен принцип цивільного судочинства був визначений як поняття, тому що без такого визначення немає однакового розуміння, а, відповідно, – і однакового правозастосування;

– *положення* про те, що особливе місце в системі принципів цивільного судочинства займають загальновизнані принципи та норми міжнародного права, які, виходячи з їх специфіки, можливо виокремити в окрему підсистему основоположних принципів цивільного судочинства. Фундаментальні (основоположні) ідеї як основоположні принципи цивільного судочинства, відображені і в конституційних нормах, і в нормах міжнародних, покладені в основу національного цивільного процесуального закону; вони визначають його розвиток, стали орієнтирами для його вдосконалення;

– *положення* про формування групи принципів цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах як підсистеми системи принципів цивільного судочинства. Як і принципи інших галузей права, принципи цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах, не є застиглими теоретичними положеннями, що не підвладні трансформації. У міру розвитку суспільних відносин і галузі цивільного

процесуального права певним чином змінюються їх склад, зміст, сфера застосування, гарантії реалізації;

– *розуміння правової природи стандартів здійснення правосуддя в цивільних справах* як принципів цивільного судочинства, а не цивільного процесуального закону. Стандарти регламентовані цивільним процесуальним законодавством і закріплені положеннями міжнародних конвенцій, декларацій чи інших нормативних актів ЄС. Особлива роль відводиться ЄСПЛ, який безпосередньо сприяє європеїзації внутрішнього права держав – членів Ради Європи шляхом ухвалення рішень, спрямованих на однакове тлумачення і забезпечення виконання норм, закріплених у ЄКПЛ. Відповідно, стандарти здійснення правосуддя також формуються в результаті та в процесі застосування ЄСПЛ права ЄС.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформовані у дисертації положення, висновки та пропозиції розвивають і доповнюють багато аспектів інституту принципів цивільного судочинства та їх системи в цивільному процесі, можуть слугувати теоретичною основою для наступних наукових досліджень проблем розробки теоретико-методологічних основ формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства; можуть застосовуватися в навчальному процесі при викладанні курсу «Цивільний процес України», для підготовки навчальної та навчально-методичної літератури з цивільного процесу; будуть корисними для використання в нормотворчому процесі при підготовці законопроектів щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства України, а також у процесі підготовки Верховним Судом рекомендацій з питань вирішення цивільно-правових спорів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження оприлюднені на: міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального Кодексу та Кодексу адміністративного судочинства» (м. Харків, 25–26 січня 2007 р.); науково-практичних конференціях, присвячених пам'яті О. А. Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 31 травня 2008 р., 23 травня 2009 р., 22 травня 2010 р., 2 травня 2012 р., 25 травня 2013 р., 7 червня 2014 р., 30 травня 2015 р., 19–20 травня 2017 р., 27 травня 2020 р.); міжнародних науково-практичних конференціях «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку» (м. Суми, 17–18 травня 2008 р., 16–17 травня 2009 р., 15–16 травня 2010 р., 20–21 травня 2011 р.); науково-практичній конференції «Проблеми кримінально-процесуального та цивільного процесуального права», присвяченій пам'яті професорів кафедри правосуддя М. М. Михеєнка та М. Й. Штефана» (м. Київ, 31 жовтня 2008 р.); міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 175-річчю Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Розвиток цивільного законодавства: посткодіфікаційний період» (м. Київ, 8–9 жовтня 2009 р.); міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій світлій пам'яті вчених-процесуалістів Київської школи «Проблеми процесуальної науки: історія та сучасність» (Київ, 25–26 листопада 2010 р.); міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті Ю. С. Червоного «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 17 грудня 2010 р.); науково-практичній конференції, присвяченій 91-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Маслова «Актуальні проблеми цивільного,

житлового та сімейного законодавства» (м. Харків, 15 лютого 2013 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права», присвяченій пам'яті Є. В. Васьковського (м. Одеса, 20–21 травня 2016 р.); науково-практичній конференції, присвяченій 50-річчю заснування кафедри цивільного процесу «Цивільний процес на зламі століть» (м. Харків, 20–21 жовтня 2016 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Bringing Justice Closer to European Citizens» (Gdańsk: Gdańsk University, 25–26th of October 2019); міжнародній науково-практичній конференції «Цивільне право і процес: витоки, здобутки та перспективи розвитку» (м. Київ, 18–19 грудня 2020 р.) та інших.

Основні положення дисертації були обговорені на розширеному засіданні відділення цивільно-правових наук Національної академії правових наук України (м. Київ, 9.02.2021 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено у 88 публікаціях, з них 1 одноосібна монографія, 26 статей у фахових наукових юридичних виданнях України, 8 статей в іноземних періодичних виданнях, тез виступів на 50 науково-практичних конференціях та круглих столах.

Структура дисертації обумовлена метою та задачами дослідження і складається з переліку умовних позначень, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить ____ сторінки друкованого тексту, з яких анотація – ____ сторінок, основний текст – ____ сторінок, список використаних джерел – 107 сторінок (1135 найменування), додаток – ____ сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, задачі, методи, об'єкт і предмет дослідження, його методологічну, теоретичну та емпіричну базу, вказано на зв'язок роботи з науковими програмами, сформульовано основні теоретичні положення, що обумовлюють наукову новизну, теоретичне і практичне значення результатів дослідження.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми принципів цивільного судочинства та їх системи» складається з двох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Сучасний стан дослідженості проблематики принципів цивільного судочинства»* наголошено, що в науковій літературі з'явилась низка публікацій, що орієнтують вітчизняного законодавця на світову судову практику та норми міжнародного права. Дедалі частіше висловлюються пропозиції щодо закріплення в тексті ЦПК принципів цивільного судочинства у вигляді цілісної системи, а також розробки окремих норм, які б забезпечували позитивну реалізацію цих принципів під час судочинства в цивільних справах. Разом з тим, зміни, що відбулися за останні роки в економіці, політиці, праві України, не могли не вплинути на розвиток доктрини правових принципів, зокрема й на розвиток теорії принципів цивільного процесуального права. Вони, як і принципи інших галузей права, не є постійними, застиглими положеннями, що не підвладні трансформації. У міру розвитку суспільних відносин і галузі права може певною мірою змінитися їх склад, зміст, сфера застосування, гарантії реалізації, що потребує відповідного дослідження.

Базовими для вирішення задач, поставлених дисертаційним дослідженням, стали праці вітчизняних та зарубіжних учених. Серед вітчизняних наукових досліджень, в яких було проведено ґрунтовний аналіз доктрини принципів цивільного судочинства, можна назвати роботи А. В. Андрушка, В. А. Бігуна, С. О. Волосенко, О. В. Гетманцева, К. В. Гусарова, В. В. Комарова, В. Ю. Мамницького, Ю. В. Неклеси, О. В. Немировської, О. В. Рожнова, Н. Ю. Сакари, В. І. Тертишнікова, Г. В. Фазикош, М. Й. Штефана, П. І. Шевчука, М. М. Ясинка та ін. Праці цих вчених є базисними для самовизначення вітчизняної цивільної процесуальної думки, а отримані результати та сформульовані в ході цього положення мають характер найбільш концептуально завершених для дослідження проблематики принципів цивільного судочинства та їх системи.

Дослідження вчених Вірменії (А. Г. Давтян, Ю. В. Айрапетян); Бельгії (М. Сторм (*Marcel Storme*); Великої Британії (Ніл Ендрюс (*Neil Andrews*), Дж. Джолович (*J. Jolowicz*)); Італії (М. Каппеллетті (*M. Cappelletti*), Е. Сільвестрі (*E. Silvestri*)); Нідерландів (Ремко ван Рее (*C. H. (Remko) Van Rhee*)); Киргизстану (І. У. Чиналієва, М. Ш. Шамілов), КНР (Чан Бін Лінь, Ф. Юлин); Російської Федерації (Л. В. Борисова, В. С. Букіна, О. Ф. Воронов, Г. О. Жилін, О. В. Ісаєнкова, С. В. Моїсєєв, О. Г. Плешанов, І. В. Решетнікова, Т. В. Сахнова, А. С. Федіна, Д. А. Фурсов, С. А. Шишкін, В. В. Ярков, Т. В. Ярошенко, І. О. Ястржембський та ін.); США (Р. Маркус (*Richard Marcus*)); Німеччини (П. Готвальд (*P. Gottwald*)) та низки інших учених, які представляють різні школи процесуального права, збагатили процесуальну науку, зокрема здійснили вагомий внесок у дослідження доктрини принципів цивільного судочинства та їх системи. Завдяки їм певною мірою з'явилися новітні течії в розвитку теорії та практики цивільного судочинства, напрями дискусій щодо його вдосконалення.

Разом з тим, наявні сьогодні монографічні дослідження не розв'язують усіх проблемних питань формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства, оскільки праці згаданих вище авторів стосувалися лише окремих аспектів проблеми, що є предметом дисертаційного дослідження, не охоплюючи усі її аспекти в цілому.

У підрозділі 1.2 «Методологічні основи дослідження принципів цивільного судочинства та їхньої системи в науці цивільного процесуального права» міститься цілісна експлікація засобів і способів наукового пізнання, які використовувались у ході дисертаційного дослідження. Визначено за допомогою відповідного наукового апарату сутність і методологічні основи дослідження принципів цивільного судочинства та їх системи в науці цивільного процесуального права.

У праці доведено, що визначальними установками, які становлять основу методології дослідження концептуальної моделі трансформації системи принципів цивільного судочинства, є те, що:

а) методологію вивчення теоретико-правових аспектів принципів цивільного судочинства та їх систем слід розглядати як частину вчення про використання філософсько-світоглядних підходів, методів і засобів будь-якого науково-юридичного дослідження. Трансформуючи таке розуміння на площину методології наукового пізнання концептуальної моделі трансформації системи принципів цивільного судочинства, доведено, що методологія їх пізнання становить систему прийомів,

способів, засобів дослідження, які використовуються з метою отримання нових знань про принципи цивільного судочинства та їх систему як явище соціального та правового плану і, зокрема, про практичні аспекти реалізації принципів цивільного судочинства під час розгляду в судах конкретних цивільних справ;

б) використовуючи загальну та специфічну, притаманні тільки нашому дослідженню, методології, у праці виконано генеральне завдання: сформулювати новий напрям у науці – визначення концептуальної моделі трансформації системи принципів цивільного судочинства в науці цивільного процесуального права;

в) зупиняючись на питанні визначення найбільш оптимального методу (методів) досягнення поставленої мети, під час дослідження питань, що стосуються концептуальної моделі трансформації системи принципів цивільного судочинства в науці цивільного процесуального права, має використовуватися найбільш раціональний та ефективний методологічний апарат. Запропоновано авторський підхід до дослідження концептуальної моделі трансформації системи принципів цивільного судочинства, який зумовлений специфікою та складністю об'єкта й предмета дослідження, метою та задачами дослідження;

г) дослідження принципів цивільного судочинства та їх систем у науці цивільного процесуального права має ґрунтуватися передусім на системно-структурному методі дослідження як одному з основних методів наукового пізнання. Важливе значення використання системно-структурного методу зумовлено насамперед подвійною природою і сутністю принципів права та цивільного судочинства, де перші походять безпосередньо від самого права, а другі – від особливостей цивільного судочинства та втілюють їх у собі. Отже, принципи є самостійними категоріями, які мають власну структуру, і кожен з них є елементом ширших правових явищ. Системно-структурний метод дає змогу встановити взаємозв'язок між принципами права й принципами цивільного судочинства, визначивши внутрішню будову цих явищ і категорій, а також установивши аспекти взаємодії між їх структурними елементами.

Розділ 2 «Сутність і підходи до визначення поняття принципів цивільного судочинства та їх значення» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 *«Принципи цивільного судочинства як цивільно-процесуальна категорія: поняття та ознаки»* доведено, що в науці цивільного процесуального права відсутня єдність думки вчених-процесуалістів щодо такого питання, як визначення поняття принципів цивільного процесуального права. Аналіз висловлених у науці цивільного процесуального права положень щодо визначення поняття принципів дозволяє також зробити висновок про наявність двох підходів (концепцій) до тлумачення поняття принципів цивільного процесуального права.

Обґрунтовано, що доктрина принципів цивільного судочинства успадкувала дві різні наукові традиції, які тяжіють до різних правових культур – нормативної та природно-правової. Оскільки за своєю сутністю принципи цивільного судочинства є явищем складним і багатоаспектним, його доктринальне розуміння в рамках певної правової культури засновується на тому або іншому аспекті (аспектах) вказаного явища, які взяті за основу для формулювання відповідного визначення. До того ж, визначення поняття принципу, зроблене в рамках певного типу праворозуміння, буде правильним і відповідатиме його основним підходам. Кожен з підходів

у праворозумінні має свої переваги та недоліки. Тому у праці доводиться необхідність віднайдення сучасного праворозуміння, яке б утілювало насамперед переваги обох класичних типів (концепцій) праворозуміння.

Встановлено, що в доктрині цивільного процесу найбільш поширеним є позитивістський підхід до розуміння принципів цивільного процесуального права як правової категорії, що має імперативний характер з точки зору регулювального впливу на цивільні процесуальні правовідносини. Сформовано критичний погляд щодо позиції окремих авторів, які принципи цивільного судочинства кваліфікують як ідеї правосвідомості та правової науки, як такі, що не мають імперативного, нормативного значення, а мають виключно доктринальний характер. Одним з недоліків таких визначень поняття принципу цієї групою вчених є те, що в них не відображено таку його важливу ознаку, як нормативне закріплення. Принципи, як основні нормативні положення, визначають собою структуру та істотні риси цивільного процесуального права, у цілому охоплюють усі правові інститути, вказують на методи досягнення мети правового регулювання суспільних відносин, характер і зміст діяльності суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Жоден із принципів не може бути виражений поза нормою права – інакше вони будуть лише ідеями, точками зору, але не принципами галузі права.

Обґрунтовано, що наявні в цивільному процесуальному праві визначення поняття принципів цивільного судочинства потребують критичного підходу щодо відповідності їх побудови правилам визначення. Це дає можливість не тільки уникнути надалі помилок побудови поняття принципів цивільного судочинства, а й виявити його істотні ознаки та обсяг, що дозволяє, зокрема, відрізнити це поняття від суміжних процесуальних категорій. Визначення обсягу – множини чи класу мислимих предметів (явищ) у понятті принципів цивільного судочинства – має пов'язуватися в аспекті зв'язку принципів цивільного судочинства з принципами права та з правом у цілому. Поняття принципів цивільного судочинства обумовлено правовим характером цього явища. Спроби дати визначення принципів права поза межами права приречені на провал.

Здійснено огляд та аналіз підходів вчених до виокремлення суттєвих ознак поняття «принципи цивільного судочинства». Їх сукупність дозволила запропонувати в дослідженні авторське визначення поняття «принципи цивільного судочинства». Наголошено, що виокремлення суттєвих ознак правового поняття «принципи цивільного судочинства» дозволяє відрізнити це поняття від суміжних правових понять.

У підрозділі 2.2 *«Значення принципів цивільного судочинства та основні підходи до їхнього системного застосування в нормотворчій діяльності та практиці правозастосування»* зроблено висновок, що проблема значення принципів цивільного судочинства та основні підходи до їх системного застосування в нормотворчій діяльності та практиці правозастосування набувають особливої актуальності з огляду на поточні процеси вдосконалення цивільного судочинства в Україні, вироблення нових шляхів підвищення його якісного рівня, винайдення ефективних механізмів реалізації принципів у практику цивільного судочинства. Наявна проблематика з цього питання розкривається в процесуальній літературі або безпосередньо через розуміння функціонального призначення

принципів судочинства, або шляхом характеристики окремих аспектів сутності принципів цивільного судочинства. При цьому в розглянутих дослідженнях можна вказати на певну непослідовність, зокрема, в низці випадків під час характеристики досліджуваного явища виокремлюється конкретна особливість принципів права як основа для подальшого розуміння значення всієї категорії – значення принципів цивільного судочинства.

На підставі аналізу доктринального розуміння принципів права та принципів судочинства в дослідженнях учених-теоретиків і вчених-процесуалістів можемо говорити про те, що сьогодні в юридичній науці склався досить традиційний підхід до розуміння значення принципів цивільного судочинства (який підтримується в цьому дослідженні) шляхом визначення їх функціонального призначення. Таке розуміння значення принципів права більшою мірою підходить і до розуміння функціонального призначення принципів цивільного судочинства, яке виявляється в правотворчій та в правозастосовній діяльності.

Характеризуючи значення принципів цивільного судочинства та основні підходи до їх системного застосування в нормотворчій діяльності та практиці правозастосування, відзначається, що основні проблеми застосування принципів цивільного судочинства – у сфері правозастосування. Практичний аспект реалізації принципів цивільного судочинства має важливе значення і потребує свого наукового дослідження.

Розділ 3 «Проблема співвідношення принципів цивільного судочинства та суміжних правових категорій» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Співвідношення принципів цивільного судочинства та норм цивільного процесуального права»* підтверджено правильність позиції про те, що принципи цивільного судочинства поряд із нормами цивільного процесуального права становлять один із найважливіших елементів змісту цивільного процесуального права. Характеристику співвідношення принципів цивільного судочинства та норм цивільного процесуального права визначено, зокрема, шляхом виділення спільних рис цих правових категорій (нормативність норм права та нормативність принципів права, їх регулятивна роль; імперативність; стабільність; загальнообов'язковий характер; неперсоніфікований характер). Наявність низки спільних рис принципів цивільного судочинства та норм цивільного процесуального права не дає підстави вважати, що ці категорії цивільного процесуального права є тотожними.

У праці виокремлено наступні відмітні риси цих правових категорій: для принципів цивільного судочинства характерно те, що вони є вихідними (провідними, основоположними) засадами в цивільному процесуальному праві, на відміну від норм цивільного процесуального права, у яких втілено конкретне правило поведінки; маючи вищий ступінь абстрактності порівняно з конкретними юридичними нормами, принципи цивільного процесуального права дозволяють надати правовому регулюванню науковості та значно підвищити його результативність; принципам цивільного судочинства притаманний більш загальний характер вимог щодо суспільних відносин, які виникають у сфері відправлення правосуддя в цивільних справах; порівняно з нормами цивільного процесуального права, принципи цивільного судочинства мають фундаментальний характер; за своєю суттю принципи цивільного судочинства не вимагають свого точного текстуального

закріплення в нормі права й не зводяться до останньої. Основним призначенням норми права є моделювання прав і обов'язків, а через них – і поведінки суб'єктів у конкретних випадках. Для принципу ж питання прав і обов'язків суб'єкта є лише одним із завдань, призначень цієї ідеї. До того ж, принципи певної галузі (підгалузі, інституту) є ідейною основою всіх норм відповідної галузі, опосередковують весь зміст такої галузі, у якій не залишається норм, де не висловлювався б відповідний принцип.

У підрозділі 3.2 «Співвідношення принципів цивільного судочинства та цивільних процесуальних аксіом» зроблено висновок, що сутність аксіом цивільного процесуального права пояснюється перевіркою певних правил поведінки учасників цивільного процесу насамперед у ході багатовікової правозастосовчої практики. Під час визначення поняття правових аксіом є обов'язковою вказівка на необхідність закріплення таких аксіом у відповідних правових нормах. Аксіомами в цивільному процесуальному праві слід вважати такі історично виокремлені прості (звичні, самоочевидні) юридичні істини, які в результаті багатовікової практики їх застосування встановлюють правила поведінки суду та учасників цивільного процесу, відбивають соціальну сутність права, закріплену в нормах цивільного процесуального права та, відповідно, регулюють відносини, що складаються в період і в результаті здійснення правосуддя по цивільних справах.

У підрозділі проаналізовані різні точки зору на проблему співвідношення принципів цивільного судочинства та цивільних процесуальних аксіом. Зроблено висновок, що правові категорії «цивільні процесуальні аксіоми» і «принципи цивільного судочинства» дуже схожі. Для їх розмежування запропоновано такі критерії: значення, завдання, зміст і джерела формування.

У підрозділі 3.3 «Співвідношення принципів цивільного судочинства та моральних засад суспільства» констатується, що від самого початку свого виникнення принципи права існують як модифіковані та пристосовані до правової сфери деякі загальносоціальні принципи, що перебувають у діалектичній єдності. Одним із головних джерел цих принципів, зокрема, є мораль. Безумовно, розглядаючи проблему генезису принципів цивільного судочинства, необхідно підкреслити особливу роль і місце в їх створенні моралі.

Розглядаючи проблему можливості застосування судом норм моралі (моральних засад суспільства) при розгляді цивільних справ як нормативних чинників зазначається про доречність використання методу правового моделювання. Використання цього методу доцільно для побудови ефективної моделі, яка надалі може і має бути впроваджена у процесі вдосконалення цивільного судочинства. Керуючись відомим принципом «бритви Оккама» щодо недопущення множення сутностей понад необхідне, у правовому регулюванні будь-яких відносин, у тому числі й цивільних процесуальних, не можуть існувати два або більше нормативні чинники, що висувають однакові за змістом вимоги до поведінки суб'єктів.

Невиправдане дублювання нормативних вимог заважає їх автентичному сприйняттю. Функціональність права підвищується тоді, коли норми мають визначений зміст і є простими для сприйняття. Тож, конкуренція принципів права та моральних засад суспільства має бути усунена шляхом відмови від надання останнім

функції нормативних чинників. Моральні засади вже зазнали своєї імплементації у принципах цивільного судочинства.

Зроблено висновок про можливість урахування моральних засад суспільства під час регулювання відносин, які залишилися поза увагою «офіційного права», зокрема, існує необхідність урахування тенденцій розвитку уявлень про моральність під час розробки законопроектів чи інших форм ревізування законодавства. Слід зважати на мораль, аби нові правові норми не були в майбутньому відкинуті суспільством, а навпаки – зазнали своєї соціальної обґрунтованості. Існування ж моральних засад суспільства як нормативних чинників поряд із принципами «писаного» права, особливо за обставин, коли змістом останніх охоплюються перші, є прикладом створення зайвої сутності.

Розділ 4 «Теоретико-методологічні та практичні аспекти трансформації системи принципів цивільного судочинства» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 4.1 *«Евристична множина (склад) принципів цивільного судочинства та їхня класифікація»* зазначено, що питання про евристичну множину (склад) принципів цивільного процесуального права викликало й викликає палкі дискусії серед теоретиків і практиків. Термін «склад» вживається для позначення переліку, набору предметів, явищ. У науці цивільного процесуального права цим терміном позначаються притаманні цивільному процесу сукупність усіх принципів, їх кількісний обсяг, перерахування. Відповідно, метою даного дослідження в цьому підрозділі є критичний аналіз доктрини принципів цивільного судочинства та їх системи з точки зору їх евристичної множини (складу принципів) і класифікацій та запропонувати авторську класифікацію принципів цивільного судочинства, враховуючи сучасні умови та перспективи реформування судової системи України та судочинства.

Обґрунтовується положення про те, що визначення по-різному кількісного складу принципів цивільного судочинства в науці цивільного процесуального права спричинене різними чинниками. По-перше, нечіткістю закріплення самого складу принципів цивільного судочинства в цивільному процесуальному законодавстві. По-друге, різниця в наукових поглядах на кількісний склад принципів цивільного судочинства обумовлена як часом проведення відповідного наукового дослідження, оскільки розвиток держави та права обумовлює певні зміни в системі принципів цивільного судочинства, так і цілями й завданнями, які ставить кожен науковець перед собою. Піддано критиці низку позицій науковців, які запропонували різноманітні критерії класифікації принципів цивільного процесуального права.

Звернено увагу на те, що національні процесуальні законодавства різних держав є доволі різними, але все ж таки можливо визначити незмінні компоненти судового процесу, котрі, поряд із предметом захисту, характеризують правосудні засади судової діяльності та судової форми захисту. Перспективним для подальших наукових досліджень є поділ принципів на основоположні (фундаментальні) принципи цивільного судочинства та «інші» принципи цивільного судочинства (К. ван Рее (С. Н. (Remko) van Rhee) та Р. Веркерк (R. Verkerk). Основоположні (фундаментальні) принципи цивільного судочинства слід розглядати як певні міжнародно-правові стандарти, які випливають із самої природи судової влади (незалежності суддів і підкорення їх тільки законам, гласності та ін.). Якщо

порушуються основоположні (фундаментальні) принципи цивільного судочинства, то неможливо говорити взагалі про справедливе правосуддя. «Інші» принципи цивільного судочинства (поєднання колегіальності та одноособовості при розгляді цивільних справ, національна мова судочинства та ін.) не є фундаментальними, а їх закріплення часто залежить від національних традицій, фінансових можливостей держави тощо. Якщо вони ігноруються, справедливість судового розгляду порушується, але не такою мірою, як при порушенні фундаментальних принципів. Сам підхід, який виділяє дві підсистеми принципів цивільного судочинства, є перспективним для розвитку доктрини принципів цивільного судочинства та їх системи.

Доведено, що систему принципів цивільного судочинства можемо визначити як єдину, нерозривну, впорядковану сукупність взаємопов'язаних принципів цивільного судочинства, закріплену нормами чинного законодавства. Найбільш актуальною як для теорії, так і для практики може бути класифікація принципів цивільного судочинства за двома групами (підсистемами):

- *основоположні принципи цивільного судочинства.* Принципи цієї підсистеми принципів цивільного судочинства («основоположні») є загальноправовими, характерними для права в цілому, але, безумовно, мають певні особливості прояву в цивільному судочинстві України;

- *принципи цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах.*

Зроблено висновок, про доцільність саме такої класифікації принципів цивільного судочинства, яка має не тільки теоретичне, а й практичне спрямування, тобто надає можливості саме для практичного її застосування.

У підрозділі 4.2 «Сутність системи принципів цивільного судочинства» зроблено висновок, що в науці цивільного процесуального права однією з найбільш недосліджених і суперечливих є проблема визначення сутності системи принципів цивільного судочинства. Потенціал визначення сутності системи принципів цивільного судочинства дозволяє розв'язати значну кількість проблем у науці та судовій практиці. Виникнення низки проблем правового забезпечення підвищення ефективності цивільного судочинства в сучасних умовах викликає необхідність переосмислення наявної системи принципів цивільного судочинства, уточнення окремих її змістовних компонент і структурних характеристик. Відзначено, що це дослідження має ґрунтуватися перш за все на такому методі наукового дослідження, який широко застосовується в науці цивільного процесуального права, – методі системно-структурного аналізу. Системний підхід дозволяє по-новому підійти до вивчення структури системи принципів цивільного судочинства, зв'язків у ній, виявити проблему інтеграції окремих складових, розкрити взаємозв'язки між різними частинами системи.

Дослідження системності вимагає розкриття структури системи принципів цивільного судочинства, тобто мережі зв'язків між елементами. У цьому є дві істотні перспективи пізнання системності принципів цивільного судочинства: використання структурного підходу та розкриття нових системних зв'язків у правовій дійсності. Відповідно, якщо ми говоримо про побудову системи принципів цивільного судочинства та маємо на увазі певну кількість принципів цивільного судочинства, їх

просторове розташування в певній системі та характер зв'язку між ними, маємо зазначити, що системний підхід у правовому дослідженні як загальний принцип пізнання правових систем передбачає виділення не тільки елементів системи, а й основних підсистем системи.

Встановлено, що система принципів цивільного судочинства демонструє високий ступінь упорядкованості її елементів – принципів цивільного процесуального права, їх взаємозв'язку в системі, що націлена на досягнення мети й виконання завдань цивільного судочинства. Частина перша ст. 2 ЦПК визначає мету й завдання цивільного судочинства, тому є визначальною для розуміння сутності всіх наступних статей ЦПК та, відповідно, поширюється й на приписи щодо принципів цивільного процесуального права. Метою цивільного судочинства є захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод або інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Цією метою обумовлюються й завдання цивільного судочинства, якими є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ.

У праці розвинено положення (сформульоване, зокрема, К. В. Антоновим, О. В. Карнауховим) про те, що складні взаємозв'язки між принципами існують у межах їх цілісної системи, у якій вони врівноважують або посилюють один одного, повністю розкривають свою природу та регулятивні здібності. Саме в системі кожний принцип має структурно відведене йому місце, в ній і через неї він проявляє свою індивідуальність, визначає також межі, способи й інші прояви конкретної дії принципів. Повне розкриття змісту й потенціалу будь-якого принципу цивільного судочинства можливе лише в межах і з урахуванням його системної залежності. Питання про взаємозв'язок між принципами цивільного судочинства в рамках системи принципів цивільного судочинства має розглядатися в площині взаємовідносин та, відповідно, взаємозалежності двох підсистем принципів цивільного судочинства: основоположних принципів цивільного судочинства та принципів цивільного судочинства, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах в Україні.

У підрозділі 4.3 *«Тенденції трансформації системи принципів цивільного судочинства»* доведено, що подальші перетворення у сфері цивільного процесуального законодавства дозволяють виокремити певні тенденції трансформації системи принципів цивільного судочинства.

Перша тенденція – обмеження комплексу принципів уже існуючими й визнаними. Такий підхід не відповідає логіці розвитку доктрини принципів цивільного судочинства. Систему принципів цивільного судочинства неможливо розглядати як сталу, застиглу систему, яка є сама по собі системою динамічною, зважаючи на розвиток суспільних відносин. За зазначених змін відбувається як якісна, змістовна еволюція правових норм, так і перетворення системи законодавства. Перетворення системи законодавства пов'язане насамперед зі змінами норм-принципів.

Щодо *другої тенденції* – установа абсолютно нових процесуальних принципів або надання вже відомим положенням статусу принципових, – варто зазначити, що багато сучасних вчених намагаються вивести власні принципи цивільного процесуального права. Водночас, при цьому тенденція до збільшення

кількості принципів теоретично не завжди обґрунтована. Як уже зазначалося, є неприпустимим визнання принципу цивільного судочинства положень, які не мають відповідного засадничого, загального характеру.

Третя тенденція – скорочення нормативно закріплених принципів цивільного процесуального права. Так, сучасний законодавець фактично усунув із цивільного судочинства два принципи: «безперервність» та «усність». Виокремлення цих тенденцій дозволяє визначити перспективи розвитку системи принципів цивільного судочинства.

Розділ 5 «Загальновизнані принципи й норми міжнародного права (основоположні принципи цивільного судочинства) та принципи цивільного судочинства, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах в Україні: теоретико-прикладні аспекти співвідношення і реалізації» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 5.1 *«Загальновизнані принципи й норми міжнародного права (основоположні принципи цивільного судочинства) як частина міжнародного стандарту здійснення правосуддя та національної моделі цивільного судочинства»* підтверджено правильність позиції (сформульована, зокрема В. В. Комаровим) про те, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права як принципи цивільного судочинства є основоположними імперативними нормами міжнародного права, відхилення від яких є неприпустимим. Хоча за походженням основоположні принципи цивільного судочинства мають наднаціональний характер і закріплюються в міжнародно-правових актах чи в прецедентах, але все ж таки є частиною національної правової системи, зокрема системи судочинства. В Україні визнаються та гарантуються права і свободи людини (ст. 3 Конституції України). Виходячи з цього, а також із положень ст. 9 Конституції України щодо чинності міжнародних договорів, які є частиною національного законодавства України, загальновизнані принципи й норми міжнародного права також є елементом національної правової системи. Основоположні принципи цивільного судочинства зазвичай закріплені в міжнародних документах, однак не завжди повно відображені в національному процесуальному законодавстві. Необхідно, щоб ці ідеї були відтворені в оновленому ЦПК. Закріплення в ЦПК шляхом часткового відтворення основних положень основоположних принципів цивільного судочинства, тобто частковим перенесенням змісту ЄКПЛ в національне процесуальне законодавство, сприятиме підвищенню ефективності судового захисту прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Під час експлікації змісту основоположних принципів цивільного судочинства суттєве значення для встановлення точного та повного їх змісту має практика ЄСПЛ, у рішеннях якого систематично розкривається суть і призначення універсальних принципів (засад) судочинства, що істотно актуалізує необхідність ґрунтовного наукового аналізу відповідної правозастосовчої практики ЄСПЛ.

Встановлено, що національні моделі здійснення правосуддя в різних державах відрізняються з урахуванням того, що вони формуються насамперед під впливом національних історичних особливостей, звичаїв і традицій, незважаючи на загальноприйняті стандарти, які закріплені міжнародно-правовими актами та визнані міжнародною спільнотою, але, безумовно, мають констатувати наявний вплив міжнародно-правових стандартів (зокрема, і через застосування

основоположних принципів цивільного судочинства) на національну модель цивільного судочинства.

У підрозділі 3.2 «Оновлення змісту принципів цивільного судочинства, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах в Україні відповідно до стандартів Європейського Союзу» зроблено висновок, що як і принципи інших галузей права, принципи цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах, не є застиглими теоретичними положеннями, що не підвладні трансформації. У міру розвитку суспільних відносин і галузі цивільного процесуального права певним чином змінюються їх склад, зміст, сфера застосування, гарантії реалізації. Прийняття у 2004 р. ЦПК, застосований у ньому законодавцем спосіб нормативного закріплення принципів цивільного процесу, виявлені проблеми застосування оновленого процесуального законодавства, а відповідно, і необхідність їх законодавчого вирішення зумовлюють актуальність теоретичної розробки проблем принципів цивільного судочинства.

Відповідно, у цьому підрозділі визначено сутність принципів цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах як частини національної моделі цивільного судочинства. Для досягнення вказаної мети в цьому підрозділі вирішено наступні завдання: встановлено, які з принципів цивільного судочинства України можна включити до підсистеми (групи) принципів, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах; визначено поняття та розкрито зміст принципів цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах; під час експлікації змісту принципів цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах, розглянуто проблеми впливу основоположних принципів цивільного судочинства на них та особливості їх застосування вітчизняними судами під час здійснення правосуддя в цивільних справах.

Слід визнати, що сьогодні ми вже не можемо скористатися тим набором принципів цивільного судочинства, який представлено у працях радянського періоду. Оновлення правового регулювання здійснюється відповідно до нових закономірностей цивільного судочинства, притаманних сучасному демократичному суспільству й державі. Як свідчить практика, і норми Конституції України, і норми Конвенції через динамічне тлумачення зазнають безперервного розвитку та стають орієнтирами для вдосконалення цивільного процесуального законодавства.

Проведено наукове дослідження підсистеми (групи) принципів цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах. Зокрема, особливу увагу приділено таким питанням: закріплення цих принципів у Конституції України, у міжнародно-правових актах, у ЦПК; визначення низки вимог у змісті кожного принципу, та наскільки вони відповідають міжнародно-правовим стандартам здійснення правосуддя в цивільних справах; зв'язок принципів цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах, з основоположними принципами цивільного судочинства та ін.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і наведено нове вирішення наукової проблеми – формування концептуальної моделі трансформації системи принципів цивільного судочинства. Основні результати дослідження викладено нижченаведених висновках:

1. Огляд сучасного стану наукових досліджень принципів цивільного судочинства об'єктивно обумовлений тим, що проблематика принципів цивільного судочинства та їх системи в науці цивільного процесуального права досліджена фрагментарно. Слід констатувати, що зазначена проблематика потребує глибинного переосмислення, вироблення нових підходів до розуміння теоретичних і практичних аспектів принципів цивільного судочинства та їх системи в сучасних реаліях розвитку та функціонування судової системи України.

Розширення меж і можливостей наукового пізнання нерозривно пов'язане з вивченням зарубіжної правової доктрини та судової практики, зокрема, це стосується дослідження проблеми принципів цивільного судочинства та їх системи. Вагомим фактором як для теоретичних досліджень, так і для практики правозастосування, стає Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод, наслідком якої є поступова фундаменталізація прав людини, зокрема права на справедливий судовий розгляд та забезпечення не лише на наднаціональному, а й на національному рівні принципу верховенства права. Серед наслідків вказаних змін потрібно окремо виділити взятий Україною курс на гармонізацію її законодавства із законодавством Європейського Союзу. Нині почався новий етап розвитку як науки цивільного процесуального права та, відповідно, доктрини принципів цивільного судочинства та їх системи, що характеризується кількісними, а також глибокими якісними змінами.

2. Обґрунтовано визначальні установки, які становлять основу методології дослідження концептуальної моделі трансформації системи принципів цивільного судочинства: методологію вивчення теоретико-правових аспектів принципів цивільного судочинства та їх систем слід розглядати як частину вчення про використання філософсько-світоглядних підходів, методів і засобів будь-якого науково-юридичного дослідження; використовуючи загальну та специфічну, притаманні тільки нашому дослідженню, методології, у праці виконано генеральне завдання: сформулювати новий напрям у науці – визначення концептуальної моделі трансформації системи принципів цивільного судочинства в науці цивільного процесуального права; зупиняючись на питанні визначення найбільш оптимального методу (методів) досягнення поставленої мети, під час дослідження питань, що стосуються концептуальної моделі трансформації системи принципів цивільного судочинства в науці цивільного процесуального права, має використовуватися найбільш раціональний та ефективний методологічний апарат; дослідження принципів цивільного судочинства та їх систем у науці цивільного процесуального права має ґрунтуватися передусім на системно-структурному методі дослідження як одному з основних методів наукового пізнання.

3. Стислий філологічний аналіз дозволив зробити висновок про те, що терміни «принцип» і «засада» з погляду науки філології є фактично тотожними поняттями. Саме в такому варіанті зазвичай використовуються зазначені терміни «принцип» та «засада» і в текстах нормативно-правових актів, зокрема й у ЦПК, та в юридичній

літературі. Так, у ч. 3 ст. 2 ЦПК йдеться про основні засади (принципи) цивільного судочинства, а у ст. 10 ЦПК одна з основних засад (принципів) – верховенство права – іменується вже тільки принципом. Зважаючи на те, що в загальній теорії права більш усталеним є використання терміна «принцип», під час дослідження вчення про принципи цивільного судочинства та їх системи використовується саме він.

4. Узагальнення стану доктринального розуміння поняття «принципи цивільного судочинства» дозволяє зробити висновок, що правовим принципам надається або позитивістське, або природно-правове тлумачення. Кожна з концепцій праворозуміння має свої переваги та недоліки, тому ще не вичерпали свого світоглядно-методологічного потенціалу та породили спробу замість декількох різних праворозумінь сформуванню уніфіковане, так зване синтетичне, інтегральне (інтегративне) праворозуміння.

5. Правильне визначення поняття принципів цивільного судочинства має важливе як теоретичне, так і практичне значення. Зроблено висновок на необхідності виокремлення саме практичної їх складової. Принципи цивільного судочинства мають посісти належне місце в механізмі правового регулювання, що обумовлюється саме практичними потребами. Принципи судочинства є такими, що конкретизують принципи права, виражаються в більш конкретних нормах, забезпечуючи правовий характер судової практики. Такий підхід зможе стати реальним механізмом та розв'язати низку проблем у судовій практиці.

Є всі підстави зупинитись і виокремити такі ознаки принципів цивільного судочинства:

- *для принципів цивільного судочинства насамперед характерно, що вони є вихідними (провідними, основоположними) засадами;*
- *принципам цивільного судочинства, на відміну від норм цивільного процесуального права, притаманний більш загальний характер вимог, що ставляться до суспільних відносин;*
- *для принципів цивільного судочинства характерні їх нормативність і регулятивна роль;*
- *для принципів цивільного судочинства характерно, що вони є об'єктивно-суб'єктивними категоріями;*
- *для принципів цивільного судочинства характерно те, що вони є універсальними правовими категоріями;*
- *для принципів цивільного судочинства характерні їх імперативність, відхилення від якої неприпустиме;*
- *для принципів цивільного судочинства характерно те, що вони, як одні з основних елементів механізму правового регулювання, визначають процес формування, функціонування та розвитку всієї галузі цивільного процесуального права.*

6. Беручи за основу виокремлені суттєві ознаки принципів цивільного судочинства та наявні доктринальні підходи до їх розуміння, запропоновано визначення поняття принципів цивільного судочинства, під якими визнаються вихідні, основоположні засади, які є об'єктивними за змістом і суб'єктивними за формою вираження, відбивають найбільш загальний характер правових вимог, що

ставляться до суду й учасників цивільного процесу, є універсальними, оскільки впливають на всі цивільно-процесуальні норми, потребують урахування під час кожного правозастосування, мають імперативний характер, бо відхилення від них неприпустиме, і визначають процес формування, функціонування та розвитку всієї галузі цивільного процесуального права.

7. У визначення поняття принципу цивільного судочинства повинні включатися лише такі ознаки сутнісного змісту, що притаманні їм і відрізняють їх від суміжних понять (насамперед норм права і права як єдиного цілого), щоб визначення не було перевантажено зайвою деталізацією і, відповідно, невизначеністю. У зв'язку з неоднозначним науковим розмежуванням поняття «принципи цивільного судочинства» та інших суміжних понять науки цивільного процесу, слід відмежовувати принципи цивільного судочинства від таких правових категорій, як норми цивільного процесуального права, цивільні процесуальні аксіоми та моральні засади суспільства. При цьому мають бути використані певні критерії, які дозволять розв'язати цю проблему.

8. У правотворчій діяльності принципи цивільного судочинства впливають на зміст норм, що регулюють цивільне судочинство, сприяють систематизації цивільного процесуального законодавства, виявленню та виключенню з нього норм, що дисонують із системою цивільного процесуального права. Принципи цивільного процесуального права є орієнтиром у правотворчій діяльності, що дозволяє удосконалювати цивільне процесуальне законодавство, оскільки вся система права й окремі його норми повинні відповідати визначеним принципам. Законодавець має чітко уявляти центральне місце принципів цивільного судочинства в системі права, первинність норм, які закріплюють принципи цивільного судочинства, системоутворювальний характер принципів, які надалі системно впливають на функціонування цивільного судочинства, закріплюють конкретні вимоги до цивільного судочинства, які можуть стосуватися його форми, змісту, діяльності суб'єктів цивільного судочинства тощо.

Принципи цивільного процесуального права здійснюють контроль над цивільним процесуальним законодавством, унеможливають регулювання ним цивільних процесуальних відносин, якщо це суперечить основним цінностям, що становлять зміст принципів. Норми цивільного процесуального законодавства не повинні суперечити принципам цивільного судочинства.

Законодавчий орган країни має суворо дотримуватися такого підходу у правотворчій діяльності під час внесення відповідних змін і доповнень у процесуальне законодавство з метою його вдосконалення. Принципи цивільного судочинства є орієнтиром у правотворчій діяльності, дозволяючи вдосконалювати законодавство, оскільки вся система права та окремі його норми мають відповідати певним принципам. Значення принципів цивільного судочинства пов'язується з їх статусом загальнообов'язковості та з їх поширенням, зокрема на законотворчість. Внесені в цивільно-процесуальний закон зміни та доповнення не повинні йти в супереччя вимогам принципів цивільного судочинства.

9. Принципи права відіграють важливу роль для заповнення прогалин у праві, зокрема, під час застосування аналогії права. Доведено, що це є актуальним і для галузі цивільного судочинства, яка тісно пов'язана із соціальним і економічним

розвитком суспільства та є досить динамічною. Іноді законодавець, так би мовити, не встигає за розвитком суспільних відносин. Незважаючи на відсутність законодавчого втілення процесуальної аналогії в чинний ЦПК, у судовій практиці зустрічаються непоодинокі випадки її безпосереднього застосування під час розгляду справ у судах. В дисертації отримало подальший розвиток положення про можливість застосування аналогії в цивільному процесуальному законі. Застосування процесуальної аналогії слугує забезпеченням принципу верховенства права. Відповідні зміни пропонуються до ЦПК.

Принципи цивільного судочинства (як найбільш загальні норми) регулюють усі цивільно-процесуальні відносини – як прямо передбачені в законодавстві, так і не передбачені в ньому, – але виводяться зі змісту низки інших норм. Вважаємо, що аналогія права як реалізація правозастосовного потенціалу принципів цивільного процесуального права має бути нормативно закріплена в сучасному цивільному процесуальному законодавстві. Нехтування судами та іншими правозастосовними органами методичними рекомендаціями застосування аналогії права, виробленими наукою, призводить до винесення необґрунтованих рішень, чим ігнорується правозастосовний потенціал принципів права. А самі принципи втрачають можливість їх прямого застосування, оскільки судова та інші юридичні практики покликані збагачувати емпіричним матеріалом галузь права, ставати джерелом нових законодавчих норм або причиною зміни чинних.

10. У праці констатується, що панівним у цивільно-процесуальній доктрині залишається сформоване ще в радянській правовій науці уявлення про принципи цивільного судочинства, згідно з яким вони лише дозволяють правильніше розуміти сенс галузевого правового регулювання та тлумачити конкретні правові норми, але їх регулятивна функція обмежувалася тільки випадками прогалин у законодавстві. Такий підхід перешкоджає широкому практичному застосуванню принципів цивільного судочинства, не дозволяє реалізувати закладений у них потенціал. У зв'язку з цим актуальним завданням, що стоїть перед сучасною цивільно-процесуальною наукою, є пошук шляхів підвищення ефективності правового регулювання за допомогою принципів цивільного судочинства.

Формалізація правових принципів, втілення їх у нову юридичну конструкцію особливих правових норм (норм-принципів) спричинили зміну їх правозастосовного значення. Якщо раніше принципи цивільного процесуального права мали значення передусім для правотворчого процесу, а в правозастосовну діяльність проникали опосередковано, через дію конкретних правових норм, то сьогодні, ставши самостійними правовими нормами, вони набули здатності до прямої регулятивної дії. У зв'язку з викладеним у праці доводиться можливість прямої дії (норм-принципів) цивільного судочинства. Якщо принципи цивільного судочинства отримують офіційне визнання як самостійне джерело права, це, у свою чергу, справить позитивний вплив на практику здійснення цивільного судочинства.

11. Одним із важливих напрямів удосконалення судочинства в Україні є забезпечення єдності судової практики. Єдність судової практики – це реалізація принципу правової визначеності та одна з основних цінностей правової системи. Тому для України забезпечення єдності судової практики – завдання дуже важливе з погляду додержання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Однакова, стабільна судова практика гарантує стабільність правопорядку загалом, відповідає принципу рівності всіх перед законом і судом, позитивно впливає на поведінку учасників правовідносин, сприяє формуванню довіри суспільства до суддів і судової влади, мінімізує прояви корупційної складової в судовій системі. Забезпечення єдності судової практики – завдання найвищої судової установи кожної держави. Про це свідчить позитивний європейський досвід, і це підтверджує стала практика ЄСПЛ.

12. Через законодавче закріплення принципи цивільного судочинства можуть стати дійсно високоефективним регулятором суспільних відносин. Для цього необхідно розробити комплекс заходів, спрямованих на реалізацію принципів цивільного судочинства у правотворчості та правозастосуванні, розробити теоретико-прикладну модель механізму їх реалізації, яка охоплює три структурні рівні: законодавче закріплення принципів цивільного судочинства, реалізацію принципів у процесі цивільного судочинства нормотворчої діяльності, реалізацію принципів цивільного судочинства у правозастосовній діяльності. Виділення цих рівнів дозволить більш чітко окреслити коло проблем і шляхів їх вирішення, пов'язаних із реалізацією принципів цивільного судочинства.

13. Поділ принципів цивільного судочинства на дві підсистеми: основоположні принципи цивільного судочинства та принципи цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах, дозволяє підкреслити саме практичну складову такої класифікації. Принципи, які можуть бути включені до групи основоположних принципів цивільного судочинства, можливо характеризувати як абсолютні, тобто такі, що не допускають обмеження. Відповідно, порушення яких має бути безумовною підставою для скасування судового рішення. Що стосується групи принципів цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах, то, вважаємо, вони не є абсолютними, тобто можуть бути обмежені. Відповідно, порушення яких може тягнути за собою скасування судового рішення.

14. Одним із важливих питань функціонування системи принципів цивільного процесуального права є характер зв'язку між ними. Елементи в системі перебувають не самі собою, а пов'язані один з одним. Під час дослідження системи принципів цивільного судочинства чітко простежується взаємозв'язок і взаємозалежність принципів, що входять у систему. Принципи цивільного судочинства не існують поза системою, а тісно взаємопов'язані та доповнюються один одним, їх існування детерміноване наявним рівнем розвитку суспільства, станом судоустрою та судочинством у державі, внаслідок чого виникає особливе науково-теоретичне утворення – система принципів цивільного судочинства. Природа зв'язків між елементами – принципами цивільного судочинства – всередині системи відрізняється від інших видів зв'язків, наприклад від причинно-наслідкового, тому можна говорити про наявність особливого системного зв'язку, що формує всю її структуру. Незважаючи на те, що в основу реформи цивільного судочинства можуть бути покладені окремі його принципи, визначальне значення для формування нової процесуальної системи має вся система принципів цивільного судочинства в їх взаємодії та взаємозалежності. Система принципів цивільного судочинства, а не розрізнені принципи галузі може повністю претендувати на системоутворювальну

роль. Принципи тісно переплетені між собою, не можуть відокремлено існувати один від одного, у цьому проявляється суть правового утворення – системи принципів цивільного процесуального права. Принципи цивільного процесуального права взаємно доповнюють один одного і взаємозалежні, не повинні суперечити один одному, оскільки спрямовані на розв'язання одних завдань і цілей цивільного процесуального права. Система принципів цивільного судочинства є цілісною системою та відповідає її вимогам; елементи системи принципів об'єднуються не механічно, а включаються до неї та набувають якостей, які не були властиві їм окремо;

15. Подальші перетворення у сфері цивільного процесуального законодавства дозволяють виокремити певні тенденції трансформації системи принципів цивільного судочинства. *Перша тенденція* – обмеження комплексу принципів уже існуючими й визнаними. Такий підхід не відповідає логіці розвитку доктрини принципів цивільного судочинства. Систему принципів цивільного судочинства неможливо розглядати як сталу, застиглу систему, яка є сама по собі системою динамічною, зважаючи на розвиток суспільних відносин. За зазначених змін відбувається як якісна, змістовна еволюція правових норм, так і перетворення системи законодавства. Перетворення системи законодавства пов'язане насамперед зі змінами норм-принципів. Щодо *другої тенденції* – установлення абсолютно нових процесуальних принципів або надання вже відомим положенням статусу принципових, – варто зазначити, що багато сучасних вчених намагаються вивести власні принципи цивільного процесуального права. Водночас при цьому тенденція до збільшення кількості принципів, теоретично не завжди обґрунтована. Як уже зазначалося, є неприпустимим визнання принципу цивільного судочинства положень, які не мають відповідного засадничого, загального характеру. У юридичній літературі це явище отримало назву «псевдопринципи». Розглянуто питання, чи можуть вважатися принципами положення, які в ч. 3 ст. 2 ЦПК закріплені як принципи: розумність строків розгляду справи судом (п. 10); неприпустимість зловживання процесуальними правами (п. 11); відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення (п. 12). Зроблено висновок, що немає вагомих підстав для виділення розглянутих правових категорій як принципів цивільного судочинства. *Третя тенденція* – скорочення нормативно закріплених принципів цивільного процесуального права. Так, сучасний законодавець фактично усунув із цивільного судочинства два принципи: «безперервність» та «усність». Виокремлення цих тенденцій дозволяє визначити перспективи розвитку системи принципів цивільного судочинства.

16. Особливе місце в системі принципів цивільного судочинства займають загальновизнані принципи та норми міжнародного права, які, виходячи з їх специфіки, можливо виокремити в окрему підсистему основоположних принципів цивільного судочинства. Критеріями віднесення певних загальновизнаних принципів і норм міжнародного права до основоположних принципів цивільного судочинства можуть слугувати: 1) такі основоположні загальновизнані принципи й норми міжнародного права, що безпосередньо впливають із ЄКПЛ, практики ЄСПЛ; 2) такі основоположні загальновизнані принципи й норми міжнародного права, що безпосередньо використовуються в ході застосування та тлумачення ЄКПЛ, практики

ЄСПЛ. Фундаментальні (основоположні) ідеї як основоположні принципи цивільного судочинства, відображені і в конституційних нормах, і в нормах міжнародних, покладені в основу національного цивільного процесуального закону; вони визначають його розвиток, стали орієнтирами для його вдосконалення. Доведено, що можливо віднести до основоположних принципів цивільного судочинства: принцип верховенства прав людини; принцип права на суд; принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом; принцип верховенства права; принцип правової визначеності; принцип пропорційності.

17. Як і принципи інших галузей права, принципи цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах, не є застиглими теоретичними положеннями, що не підвладні трансформації. У міру розвитку суспільних відносин і галузі цивільного процесуального права певним чином змінюються їх склад, зміст, сфера застосування, гарантії реалізації. Є підстави виокремлювати такі принципи цивільного судочинства України, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах: принцип незалежності суддів і підкорення їх лише закону під час відправлення правосуддя в цивільних справах; принцип поєднання одноособового й колегіального розгляду цивільних справ; принцип державної мови судочинства; принцип гласності судового процесу та його повного фіксування технічними засобами в цивільному судочинстві; принцип поєднання диспозитивності та процесуальної активності суду; принцип поєднання змагальності сторін та процесуальної активності суду; принцип поєднання начал рівноправності сторін та забезпечення балансу їх рівних правових можливостей у цивільному судочинстві; принцип поєднання письмової та усної форми цивільного судочинства; принцип безпосередності; принцип трьохінстанційності й забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судового рішення; принцип обов'язковості судових рішень.

18. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства щодо застосування принципів цивільного судочинства та їх системи в цивільному процесуальному праві.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографії:

1. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики : монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.
2. Кройтор В. А., Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : монографія. Харків : Еспада, 2007. 152 с.
3. Кройтор В. А. Использование метода системного анализа при исследовании проблем классификации принципов гражданского процессуального права. *Методология исследования проблем цивилистики* : сб. ст., посвящ. памяти проф. А. А. Пушкина / под ред. Ю. М. Жорнокуя и С. А. Слипченко. Харьков : Право, 2017. С. 333–349.
4. Кройтор В. А. Развитие принципа процессуальной равноправности сторон у гражданском судочинстве Украины. *Liber Amicorum Вячеслав Комаров* / упоряд. Т. Комарова ; за ред. Т. Комаровой. Харьков : Право, 2020. С. 922–940.

Наукові статті, що опубліковані у наукових фахових виданнях України:

5. Кройтор В. А. Проблеми доступності цивільного судочинства в Україні у зв'язку з реальним закріпленням принципу змагальності. *Право і безпека*. 2004. № 3'1. С. 98–101.
6. Кройтор В. А. Зміст принципу гласності цивільного судочинства: процесуальний аспект. *Вісник національного університету внутрішніх справ*. 2004. № 25. С. 354–360.
7. Кройтор В. А. Процесуальна рівноправність сторін як одна з основних засад цивільного судочинства. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2004. № 3. Частина перша. С. 138–142.
8. Кройтор В. А. Загальна характеристика стандартів Європейського Союзу в сфері доступності судового захисту. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 36. С. 303–309.
9. Кройтор В. А. Підстави та загальний порядок здійснення розгляду цивільної справи у закритому судовому засіданні. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. Том 20 (59). 2007. № 1. С. 88–93.
10. Кройтор В. А. Принцип незалежності суддів та їх підкорення тільки закону. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 3. С. 5–16.
11. Кройтор В. А. Гласність як одна з основних засад цивільного судочинства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2008. № 2. С. 64–66.
12. Кройтор В. А. Система принципів цивільного процесуального права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 42. С. 15–23.
13. Кройтор В. А. Принцип обов'язковості судових рішень у цивільному судочинстві: актуальність та нормативний зміст. *Право і безпека*. 2008. № 7'2. С. 149–154.
14. Кройтор В. А. Сучасні аспекти розвитку принципу змагальності в цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Право. 2008. Випуск № 11. С. 238–245.
15. Кройтор В. А. Проблеми взаємодії диспозитивних засад та активності суду при здійсненні цивільного судочинства в Україні. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2009. Том 22 (61). № 1. С. 134–141.
16. Кройтор В. А. Принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду. *Право і безпека*. 2009. № 1. С. 198–205.
17. Кройтор В. А. Принцип усності в цивільному судочинстві. *Право і безпека*. 2009. № 2. С. 144–151.
18. Кройтор В. А. Про мову цивільного судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 3. С. 60–64.
19. Кройтор В. А. Незалежність суддів та їх підкорення тільки законам як принцип цивільного судочинства. *Приватне право і підприємництво: Зб. наук. праць*. Вип. 8. Київ : НДІ приватного права і підприємництва, 2009. С. 73–78.
20. Кройтор В. А. Принцип одноособового та колегіального розгляду справ у порядку цивільного судочинства. *Університетські записки. Часопис Хмельницького*

університету управління та права. 2009. № 3. С. 51–54.

21. Кройтор В. А. Подальший розвиток галузевих принципів цивільного процесуального права. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2010. № 3. С. 147–157.

22. Кройтор В. А. Принцип безпосередності цивільного судочинства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: «Право»*. 2010. № 919. С. 50–55.

23. Кройтор В. А. Процесуальний зміст принципу гласності цивільного судочинства. *Форум права*. 2011. № 3. С. 419–427. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

24. Кройтор В. А. Засади публічності в римському цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 4. С. 68–71.

25. Кройтор В. А. Поняття принципу поєднання засад диспозитивності та процесуальної активності суду в цивільному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2 (73). С. 143–153.

26. Кройтор В. А. Дія принципу поєднання гласності та можливості її обмеження в цивільному судочинстві при розгляді справ про усиновлення дітей. *Приватне та публічне право*. 2017. № 3. С. 49–53.

27. Кройтор В. А. Особливості прояву принципу пропорційності в цивільному судочинстві. *Порівняльно-аналітичне право : електрон. наук. фахове вид.* 2018. № 1. С. 96–99. URL: http://www.pap.in.ua/1_2018/24.pdf.

28. Кройтор В. А. Правові аксіоми в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Правознавство»*. 2018. Збірник наукових праць. Випуск № 32. С. 47–53.

29. Кройтор В. А. Категорія рівності у здійсненні правосуддя у філософії і праві: встановлення нових дороговказів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 41–50.

30. Кройтор В. А. Проблема обґрунтованості моральних засад суспільства як нормативних чинників цивільного права України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2019. № 3 (110). С. 16–20.

Наукові статті, що опубліковані у періодичних виданнях інших держав:

31. Kroitor Volodymyr. The Principle of Publicity in Roman Civil Procedure. *Закон и жизнь*. 2013. № 12 (263). С. 49–52.

32. Кройтор В. А. Принцип состязательности в гражданском судопроизводстве Украины. *Цивилист*. 2011. № 1. С. 10–15.

33. Кройтор В. А. Прямое (непосредственное) действие для принципов гражданского процессуального права: состояние и перспективы развития в законодательстве Украины. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. 2016. № 11-2. С. 131–137.

34. Кройтор В. А. Сочетание состязательности и процессуальной активности суда как принцип гражданского судопроизводства. *Sciences of the Europe*. 2016. № 8 (8)/2. С. 119–129.

35. Кройтор В. А. Сочетание диспозитивности и процессуальной активности суда как принцип гражданского судопроизводства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. № 6/22. С. 88–93.

36. Кройтор В. А. Сочетание диспозитивности и процессуальной активности суда как принцип гражданского судопроизводства: понятие и содержание. *Sciences of the Europe*. 2016. № 10 (10)/1. С. 60–68.

37. Кройтор В. А. Принцип поєднання начал рівноправності сторін та забезпечення балансу їх рівних правових можливостей. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. 2017. № 17-1. С. 78-84.

38. Kroitor V. The need for entrenchment in civil proceedings of independent principle of combining adversariality of parties with procedural activity of court. *Kobe Gakuin. Economic papers*. 2017. Vol. 49. № 1–2. С. 125–149.

Тези наукових доповідей та повідомлень:

39. Кройтор В. А. Порівняльна характеристика принципів змагальності та диспозитивності за ЦПК і КАС України. *Актуальні проблеми застосування цивільного процесуального Кодексу та Кодексу адміністративного судочинства: тези доповідей та повідомлень учасників міжнар. науково-практ. конференції (25–26 січня 2007 р.)* / за заг. ред. проф. В. В. Комарова. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2007. С. 98–101.

40. Кройтор В. А. Реалізація принципів цивільного судочинства та можливості правового захисту відповідача за ЦПК 1963 р. та ЦПК 2004 року. *Проблеми здійснення охорони прав учасників цивільних правовідносин: Зб. доповідей та тез повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Макіївка, 21–22 вересня 2007 року)* / Макіївський економіко-гуманітарний інститут, ХНУВС, НДІ приватного права і підприємництва АПрН України. Макіївка, Харків, 2007. С. 28–30.

41. Кройтор В. А. Щодо запровадження стандартів Європейського Союзу в сфері цивільного судочинства. *Актуальні проблеми цивільного права та цивільного процесу: Зб. доповідей та тез повідомлень учасників всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 14 жовтня 2007 р.)* / Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренко, 2007. С. 223–226.

42. Кройтор В. А. До проблеми здійснення правосуддя в цивільних справах виключно українською мовою. *Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку»* (Суми, 17–18 травня 2008 р.). Суми, «Мрія-1» ТОВ, 2008. С. 5–10.

43. Кройтор В. А. Проблеми реалізації принципу незалежності суддів та їх підкорення тільки законові. *Господарське-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України: Зб. доповідей та тез повідомлень учасників цивільно-правової секції всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 14 листопада 2008 р.)* / Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренко, 2008. С. 20–26.

44. Кройтор В. А. Деякі аспекти взаємодії диспозитивних засад та активності суду при здійсненні цивільного судочинства в Україні. *Держава і право: проблеми*

становлення і стратегія розвитку. Зб. матеріалів між нар. науково-практ. конференції (16–17 травня 2009 року). Суми, 2009. С. 89–95.

45. Кройтор В. А. Дія принципу усності в цивільному судочинстві у суді першої інстанції. *Проблеми цивільного права та процесу*. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна. Харків, 23 травня 2009 р. Харків, 2009. С. 19–27.

46. Кройтор В. А. Щодо проблеми систематизації принципів цивільного процесуального права. *Актуальні проблеми юридичної науки: Зб. тез міжнар. наукової конференції «Восьмі осінні юридичні читання»*. (м. Хмельницький, 13–14 листопада 2009 року): У 4-х частинах. Ч. III: «Цивільне право. Сімейне право. Міжнародне приватне право. Комерційне право. Цивільний, господарський та адміністративний процес». Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2009. С. 461–463.

47. Кройтор В. А. Проблеми реалізації принципу обов'язковості судових рішень у цивільному судочинстві. *Проблеми кримінально-процесуального та цивільного процесуального права», присвяченої пам'яті професорів кафедри правосуддя М. М. Михєєнко та М. Й. Штефана*. Зб. матеріалів конференції. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 31 жовтня 2008 року. Київ: Обрій, 2009. С. 44–50.

48. Кройтор В. А. Принципи диспозитивності та змагальності в сучасному цивільному процесуальному праві України. *Проблемні питання захисту особистих немайнових та майнових прав громадян при здійсненні правоохоронної діяльності*: Зб. матеріалів всеукраїнського круглого столу. Херсон: ХЮІ ХНУВС, 2009. С. 5–9.

49. Кройтор В. А. Проблеми реалізації принципу незалежності суддів та їх підкорення тільки законові. *Господарське-правове, цивільно-правове та фінансово-правове забезпечення розвитку сучасної економіки України*: Зб. доповідей та тез повідомлень учасників цивільно-правової секції всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Донецьк, 27 листопада 2009 р.) / Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. С. 13–15.

50. Кройтор В. А. Вирішення проблеми доступу до правосуддя та стандарти Європейського Союзу в сфері цивільного судочинства. *Розвиток цивільного законодавства: посткодифікаційний період*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, 8–9 жовтня 2009 р.). Київ: Освіта, 2010. С. 286–289.

51. Кройтор В. А. Гласність цивільного судочинства. *Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку*: зб. матеріалів міжнародної науково-практ. конфер. (15–16 травня 2010 року). Суми, ФОП Ляпощенко Л. Г., 2010. С. 129–134.

52. Кройтор В. А. Зміст засади гласності цивільного судочинства. *Проблеми процесуальної науки: історія та сучасність*. Збірник наукових праць другої міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті вчених-процесуалістів Київської школи (Київ, 25–26 листопада 2010 р.). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2010. С. 199–202.

53. Кройтор В. А. Зміст принципу безпосередності цивільного судочинства. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського»*

(Одеса, 15–16 квітня 2011 р.); Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова. Одеса : Астропринт, 2011. С. 232–236.

54. Кройтор В. А. Проблеми реалізації принципу обов'язковості судових рішень у контексті першого пілотного рішення Європейського Суду щодо України у справі Іванова проти України (Ivanov v. Ukraine). *Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку»* (Суми, 20–21 травня 2011 р.). Суми : Мрія-1, 2011. С. 129–133.

55. Кройтор В. А. Розгляд генези терміну «принцип», його різних дефініцій і комплексний аналіз з погляду таких наук як філологія, філософія, філософія права та право. *Методологія дослідження проблем цивільного права та процесу*. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. О. А. Пушкіна. Харків, 26 травня 2012 р. Харків, 2012. С. 351–360.

56. Кройтор В. А. Принципи цивільного процесуального права. *Актуальні проблеми юридичної науки*: Збірник тез Міжнародної наукової конференції «Одинадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 23–24 листопада 2012 року. Хмельницький, 2012. С. 109–111.

57. Кройтор В. А. Підходи до визначення поняття принципів цивільного права: нормативістська та природно-правова концепції. *Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства*. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 91-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора В. П. Маслова. Харків, 15 лютого 2013 р. Харків : Право, 2013. С. 63–66.

58. Кройтор В. А. Поняття та значення принципів цивільного процесуального права. *Приватноправове регулювання суспільних відносин: традиції, сучасність, перспектива*. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Одеса. 19–20 квітня 2012 року. Київ : Білоцерківдрук, 2013. С. 96–98.

59. Кройтор В. А. Поняття, склад та значення принципів цивільного процесуального права. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Треті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського»* (Одеса, 17 травня 2013 р.); Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова. Одеса : Астропринт, 2013. С. 327–330.

60. Кройтор В. А. Щодо визначення ознак поняття принципів цивільного процесуального права. *Проблеми цивільного права та процесу*. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна. Харків, 25 травня 2013 р. Харків, 2013. С. 55–61.

61. Кройтор В. А. Принцип незалежності суддів і їх підкорення тільки законам як важлива передумова забезпечення прав та інтересів фізичних та юридичних осіб. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини*. Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 26 жовтня 2013 р.) Харків, 2013. С. 153–157.

62. Кройтор В. А. Дія принципу гласності цивільного судочинства при розгляді справи про усиновлення (удочеріння) дітей. *Проблеми цивільного права та процесу*: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна (7 червня 2014 р.). Харків : ХНУВС, 2014. С. 62–67.

63. Кройтор В. А. Зміст принципу обов'язковості рішень суду. *Четверті юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті*

Є. В. Васьковського : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 16 травня 2014 р.) / упоряд. та відповід. ред. І. С. Канзафарова, Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова. Одеса : Астропринт, 2014. С. 164–168

64. Кройтор В. А. Принцип верховенства права та законності в цивільному судочинстві. *Проблеми цивільного права та процесу* : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора О. А. Пушкіна (30 травня 2015 р.). Харків : ХНУВС, 2015. С. 29–35.

65. Кройтор В. А. Взаємодія змагальних засад та процесуальної активності суду при встановленні істини в цивільному судочинстві. *Науково-методологічні проблеми викладання цивілістичних дисциплін в юридичних ВНЗ та факультетах України* : Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції 16 березня 2016 р. (м. Київ). / за заг. ред. професорів Ю. В. Бошицького, В. В. Луця, Р. Б. Шишки, доцента О. В. Чернецької. Львів : Галицька видавнича спілка, 2016. С. 40–42.

66. Кройтор В. А. Поєднання засад диспозитивності та процесуальної активності суду в цивільному судочинстві. *Шості юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського (до 150-річчя від дня народження)* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 20–21 травня 2016 р.) / упоряд. та відповід. ред. І. С. Канзафарова, Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова. Одеса : Астропринт, 2016. С. 97–103.

67. Кройтор В. А. Пряма (безпосередня) дія принципів цивільного процесуального права. *Матеріали науково-практичної конференції «Цивільний процес на зламі століть», присвячена 50-річчю заснування кафедри цивільного процесу* (м. Харків, 20–21 жовтня 2016 року). Харків : Право, 2016. С. 25–28.

68. Кройтор В. А. Встановлення змісту і меж процесуальної активності суду в цивільному судочинстві. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток вітчизняного права* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 24 лютого 2017 року) / ред. кол. В. П. Маковій та ін. Одеса : ОДУВС, 2017. С. 82–84. URL: file:///C:/Users/Kroytor/Downloads/81VuNbuQErVxcxAOwovqIJag-MGvs92G.pdf.

69. Кройтор В. А. Зміст принципу поєднання гласності та можливості її обмеження в цивільному судочинстві. *Проблеми цивільного права та процесу*: Тези доповідей учасників науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті проф. О. А. Пушкіна (19–20 травня 2017р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 93–96.

70. Кройтор В. А. Поєднання змагальності та процесуальної активності суду як принцип цивільного судочинства. *Сьомі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 26 травня 2017 р.) / упоряд. та відповід. ред. І. С. Канзафарова, Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова. Одеса : Астропринт, 2017. С. 162–166.

71. Кройтор В. А. Необхідність забезпечення балансу рівних правових можливостей для сторін в цивільному процесі. *Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції* : зб. матеріалів IX міжнародної науково-практ. конфер. (20–21 травня 2017 року). Суми : ФОП Ляпощенко Л. Г., 2017. С. 75–78.

72. Кройтор В. А. Рішення Європейського Суду з прав людини як джерело цивільно-правового регулювання. *Проблеми подальшого вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав* : матеріали науково-практичної конференції, присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова. м. Харків, 21 грудня 2017 р. / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017. С. 65–67.

73. Кройтор В. А. Доступ до правосуддя в аспекті реалізації принципу верховенства права при здійсненні правосуддя в цивільних справах. *Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 96-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова, 14.02.2018 р. Харків, 2018. С. 123–126.

74. Kroitor V. Formation of the adversarial model of civil procedure in Ukraine: a brief review. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права: Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*, (м. Одеса, 23 лютого 2018 р.). Одеса : Одеський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 20–22.

75. Кройтор В. А. Принцип пропорційності у цивільному судочинстві. *Розвиток сучасного приватного права в країнах Європи*. Матеріали VIII Міжнародного цивілістичного форуму. Київ, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 19–20 квітня 2018 року. С. 177–188.

76. Кройтор В. А. Проблеми розвитку та закріплення принципу пропорційності в нормах ЦПК України. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри* : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Суми, Юридичний факультет Сумського національного аграрного університету, 25–26 квітня 2018 р.). Суми, 2018. С. 67–70.

77. Кройтор В. А. Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод судом при розгляді цивільних справ. *Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції* : зб. матеріалів XI міжнародної науково-практ. конф. (18–19 травня 2018 року). Суми : Видавничий дім «Ельдорадо», 2018. С. 38–40.

78. Кройтор В. А. Зміст принципу гласності цивільного судочинства: новели ЦПК України (ред. 2017 р.). *Восьмі юридичні диспути з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 18 травня 2018 р.) / упоряд. та відповід. ред. І. С. Канзафарова, Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова. Одеса : Астропринт, 2018. С. 153–158.

79. Кройтор В. А. Принцип змагальності як важлива складова права на справедливий судовий розгляд. *Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції ім. Ю. С. Червоного / за заг. ред. д. ю. н., проф. Н. Ю. Голубевої (Одеса, 16 листопада 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 31–36. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/10934>.

80. Кройтор В. А. Принципи та аксіоми цивільного судочинства: співвідношення та розмежування категорій. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів*

набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав : матеріали науково-практичної конференції, присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 19 грудня 2018 р. / Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2018. С. 60–65.

81. Кройтор В. А. Виконання судових рішень як невід'ємна частина фундаментального права людини на справедливий судовий розгляд. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права* : Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 28 лютого 2019 р.). Одеса : ОДУВС, 2018. С. 40–42. URL: [file:///C:/Users/Kroytor/Downloads/K9CbhcO4DSSBBGzHMNxOK31XtrIw4mKr%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Kroytor/Downloads/K9CbhcO4DSSBBGzHMNxOK31XtrIw4mKr%20(2).pdf).

82. Кройтор В. А. Визнання практики Європейського Суду з прав людини джерелом права як невідворотний процес адаптації національного законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Гармонізація приватно-правового законодавства України із законодавством країн ЄС* : зб. статей і тез IX між нар. Цивілістичного форуму, Харків, 11–12 квітня 2019 р. Київ : Знання України. С. 553–557.

83. Кройтор В. А. Сутність категорії рівності при здійсненні правосуддя з урахуванням сучасних концепцій філософсько-правової думки. *Дев'ять юридичних диспутів з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є. В. Васьковського* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 17 травня 2019 р.) / упоряд. та відповід. ред. І. С. Канзафарова, Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечнікова. Одеса : Астропринт, 2019. С. 155–160.

84. Кройтор В. А. Типи праворозуміння та проблема визначення поняття принципу цивільного процесуального права. *Проблеми цивільного права та процесу* : Тези доповідей учасників науково-практичної конференції, присвяченої 95-й річниці від дня народження О. А. Пушкіна (27 травня 2020 р.). Харків : ХНУВС, 2020. С. 109–114.

85. Кройтор В. А. Проблема розуміння значення принципів цивільного судочинства. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26 річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 листоп. 2020 р.) / редкол. : Д. В. Швець (голова), О. М. Бандурка, С. М. Гусаров та ін. ; МВС України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2020. С. 268–271.

86. Кройтор В. А. Значення принципів цивільного судочинства та основні підходи до їх системного застосування в нормотворчій діяльності. *Цивільне право і процес: витоки, здобутки та перспективи розвитку* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 18–19 грудня 2020 р. Київ : Київський регіональний центр, 2020. Ч. 2. С. 115–119.

87. Кройтор В. А. Международно-правовые стандарты в области гражданского судопроизводства и проблема доступности правосудия. *Проблемы унификации гражданского законодательства Беларуси, России и Украины в связи с образованием единого экономического пространства*. Сб. мат-в Международной научно-практ. конференции, проводимой кафедрой гражданского права и процесса юр. фак-та Белгородского государственного университета. 2–3 марта 2004 г. Белгород, 2004. С. 250–253.

88. Kroitor V., Mamnytskyi V. Adversarial Principle Under Conditions of Civil Process Reformation in Ukraine. *Bringing Justice Closer to European Citizens 25–26th of October Faculty of Law and Administration*. Conference materials. Gdańsk University. Gdańsk : Gdańsk University, 2019. С. 10–11. URL: <https://conferencedojustice.prawo.ug.edu.pl/wp-content/uploads/2019/10/Abstracts.pdf>.

АНОТАЦІЯ

Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2021.

У дисертації сформульовано та обґрунтовано концептуальну модель трансформації системи принципів цивільного судочинства з урахуванням концептів чинного цивільного процесуального законодавства, ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та рішень Європейського суду з прав людини. Розгляд структури та системи принципів цивільного судочинства дозволяє зробити висновок, що вони перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозумовленості, тобто вибудовується певна модель системи цих принципів. За своїми сутнісними ознаками модель трансформації системи принципів цивільного судочинства визначається: розумінням сутності принципів цивільного судочинства з позицій інтегративного (природно-позитивістського) праворозуміння; співвідношенням та реалізацією загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права та принципів, закріплених у національному законодавстві; функціональним призначенням принципів цивільного судочинства, яке виявляється в правотворчій та в правозастосовчій діяльності; підвищення ефективності правового регулювання за допомогою потенціалу принципів цивільного судочинства шляхом наділення їх якістю самостійного нормативного регулятивного засобу.

Аргументовано положення, що теоретико-прикладна модель механізму реалізації принципів цивільного судочинства охоплює три структурні рівні: законодавче закріплення принципів цивільного судочинства, реалізацію принципів цивільного судочинства нормотворчої діяльності законодавця, реалізацію принципів цивільного судочинства у правозастосовчій діяльності. Виокремлення цих рівнів дозволить більш чітко окреслити коло проблем (і шляхи їх вирішення), пов'язаних із реалізацією принципів цивільного судочинства як ефективного регулятора суспільних відносин.

Ключові слова: цивільний процес, цивільне судочинство, принципи права, принципи цивільного судочинства, система принципів цивільного судочинства, основоположні принципи цивільного судочинства, принципи цивільного судочинства, які підкреслюють особливості правосуддя в цивільних справах в Україні, принцип верховенства права, принцип пропорційності.

АННОТАЦИЯ

Кройтор В. А. Теоретико-методологические основы формирования и функционирования системы принципов гражданского судопроизводства. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2021.

В диссертации сформулирована и обоснована концептуальная модель трансформации системы принципов гражданского судопроизводства с учетом концептов действующего гражданского процессуального законодательства, ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод и решений Европейского суда по правам человека. Рассмотрение структуры и системы принципов гражданского судопроизводства позволяет сделать вывод, что они находятся в тесной взаимосвязи и взаимообусловленности, то есть выстраивается определенная модель системы этих принципов. По своим сущностным признакам модель трансформации системы принципов гражданского судопроизводства определяется: пониманием сущности принципов гражданского судопроизводства с позиций интегративного (естественно-позитивистского) правопонимания; соотношением и реализацией общепризнанных принципов и норм международного права и принципов, закрепленных в национальном законодательстве; функциональным назначением принципов гражданского судопроизводства, которое проявляется в правотворческой и в правоприменительной деятельности; повышением эффективности правового регулирования с помощью потенциала принципов гражданского судопроизводства путем наделения их качеством самостоятельного нормативного регулятивного средства.

Аргументировано положение, что теоретико-прикладная модель механизма реализации принципов гражданского судопроизводства охватывает три структурных уровня: законодательное закрепление принципов гражданского судопроизводства, реализацию принципов гражданского судопроизводства в нормотворческой деятельности законодателя, реализацию принципов гражданского судопроизводства в правоприменительной деятельности. Выделение этих уровней позволит более четко очертить круг проблем (и пути их решения), связанных с реализацией принципов гражданского судопроизводства как эффективного регулятора общественных отношений.

Ключевые слова: гражданский процесс, гражданское судопроизводство, принципы права, принципы гражданского судопроизводства, система принципов гражданского судопроизводства, основополагающие принципы гражданского судопроизводства, принципы гражданского судопроизводства, которые подчеркивают особенности правосудия в Украине, принцип верховенства права, принцип пропорциональности.

SUMMARY

Kroitor V. A. Theoretical and Methodological Foundations for the Formation and Functioning of the System of Principles of Civil Justice System. – *Manuscript.*

The thesis for a doctoral degree in the specialty 12.00.03 – civil law and civil procedure; family law; international private law. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2021.

The author of the dissertation has formulated and substantiated the conceptual model of transformation of the system of principles of civil justice taking into account the concepts of the current civil procedural legislation, the Art. 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and decisions of the European Court of Human Rights. Review of the structure and system of principles of civil justice allows us to conclude that they are closely interrelated and interdependent, that is, a certain model of the system of these principles is built. The model of transformation of the system of principles of civil justice according to its essential features is determined by: understanding the essence of the principles of civil justice from the standpoint of integrative (natural and positive) legal understanding; the correlation and implementation of generally accepted principles and norms of international law and the principles enshrined in national legislation; functional purpose of the principles of civil justice, which is manifested in law-making and law-enforcement activities; improving the effectiveness of legal regulation through the potential of the principles of civil justice by giving them the quality of an independent regulatory mean.

It has been argued that theoretical and applied model of the mechanism for implementing the principles of civil justice covers three structural levels: legislative consolidation of the principles of civil justice, implementation of the principles of civil justice of law-making activity of the legislator, implementation of the principles of civil justice in law-enforcement activity. The allocation of these levels will allow us to define more clearly the range of problems (and ways to solve them) related to the implementation of the principles of civil justice as an effective regulator of public relations.

Based on the allocated essential features of the principles of civil justice and the existing doctrinal approaches to their understanding, the author has offered to define the concept of principles of civil justice, which should be recognized as the original, fundamental principles that are objective in nature and subjective in form of expression, they express the most general nature of legal requirements relating to the court and participants in civil proceedings, they are universal, since they affect all civil procedural norms, need to be taken into account in each case of legal enforcement, are imperative, because deviations from them are unacceptable and determine the process of formation, operation and development of the entire field of civil procedural law.

The division of the principles of civil justice into two subsystems: the fundamental principles of civil justice and principles of civil justice of Ukraine, which underline the specific features of justice in civil cases, allows us to emphasize the practical component of this classification. The principles that can be included in the group of fundamental principles of civil proceedings can be characterized as absolute, i.e. those that do not allow restrictions. Accordingly, the violation of which must be an unconditional ground for revocation of the court decision. Regarding the group of principles of civil justice of

Ukraine, which emphasize the specific features of justice in civil cases, we believe that they are not absolute, i.e. may be limited. Accordingly, the violation of which may entail the revocation of the court decision.

It has been concluded that one of the most important issues for the functioning of the system of principles of civil procedural law is the relationship nature between them. The elements in the system are connected to each other, they are not on their own terms. There is a clear relationship and interdependence of the principles that are part of the system during the study of the system of principles of civil justice. The principles of civil justice do not exist outside the system, but are closely interconnected and supplemented by one another, their existence is determined by the current level of society's development, the state of the judiciary and judicial system in the country, resulting in a special scientific and theoretical formation – the system of principles of civil justice. The system of principles of civil justice is a holistic system and meets its requirements; the elements of the system of principles are not combined mechanically, but are included into the system and acquire qualities that were not inherent separately in them.

Key words: civil procedure, civil justice, principles of law, principles of civil justice, system of principles of civil justice, fundamental principles of civil justice, principles of civil justice of Ukraine that underline specific features of justice in civil cases, rule of law principle, pro rata principle.